

Očevo razumijevanje (ne)specifičnosti roditeljske uloge oca unutar obitelji

Bočkaj, Marija

Master's thesis / Diplomski rad

2023

Degree Grantor / Ustanova koja je dodijelila akademski / stručni stupanj: **University of Zagreb, Faculty of Humanities and Social Sciences / Sveučilište u Zagrebu, Filozofski fakultet**

Permanent link / Trajna poveznica: <https://urn.nsk.hr/urn:nbn:hr:131:550857>

Rights / Prava: [In copyright](#) / [Zaštićeno autorskim pravom.](#)

Download date / Datum preuzimanja: **2024-07-31**

Sveučilište u Zagrebu
Filozofski fakultet
University of Zagreb
Faculty of Humanities
and Social Sciences

Repository / Repozitorij:

[ODRAZ - open repository of the University of Zagreb
Faculty of Humanities and Social Sciences](#)

SVEUČILIŠTE U ZAGREBU
FILOZOFSKI FAKULTET
ODSJEK ZA PEDAGOGIJU

**OČEVO RAZUMIJEVANJE (NE)SPECIFIČNOSTI
RODITELJSKE ULOGE OCA UNUTAR OBITELJI**

Diplomski rad

Marija Bočkaj

Zagreb, 2023.

Sveučilište u Zagrebu

Filozofski fakultet

Odsjek za pedagogiju

**OČEVO RAZUMIJEVANJE (NE)SPECIFIČNOSTI RODITELJSKE ULOGE OCA
UNUTAR OBITELJI**

Diplomski rad

Marija Bočkaj

Mentorica: izv. prof. dr. sc. Barbara Kušević

Zagreb, 2023.

Sadržaj:

1. Uvod.....	1
1. Teorijska polazišta rada.....	3
1.1. Definiranje roditeljske uloge očeva unutar obitelji.....	3
1.2. Rodne i roditeljske uloge muškaraca/očeva u odnosu na uloge žena/majki.....	5
1.3. Čimbenici koji mogu utjecati na očevu uključenosti i poimanje vlastite uloge unutar obitelji.....	10
1.4. Pozitivni doprinosi očeve uključenosti za djecu i obitelj općenito.....	12
1.5. Očevo poimanje vlastite roditeljske uloge.....	14
2. Empirijsko istraživanje.....	18
2.1. Problem istraživanja.....	18
2.2. Postupci istraživanja.....	23
2.3. Sudionici istraživanja.....	25
2.4. Tijek istraživanja.....	26
2.5. Obrada podataka.....	28
3. Rezultati i rasprava.....	31
3.1. Očevi kao „čvrsta ruka“ obitelji sa zaigranim osobinama.....	32
3.2. Projekt je isti – dijete.....	35
3.3. Umanjivanje očeva u javnom prostoru kroz veličanje uloge majki.....	37
3.4. Oblikovanje uloge očeva kao vlastiti izbor pod (ne)svjesnim utjecajem okoline.....	41
4. Zaključak.....	48
Literatura:.....	52
Prilozi:.....	61
Prilog 1 – Odobrenje Etičkog povjerenstva.....	61
Prilog 2 – Pozivno pismo.....	62
Prilog 3 – Informacijsko pismo.....	64
Prilog 4 – Suglasnost za sudjelovanje u istraživanju u sklopu izrade diplomskog rada.....	66
Prilog 5 – Protokol istraživanja.....	68
Prilog 6 – Popis generiranih tema i pripadajućih kodova.....	69
Prilog 7 – Tablica s definicijama tema.....	70

Očevo razumijevanje (ne)specifičnosti roditeljske uloge oca unutar obitelji

Sažetak

Tema ovog diplomskog rada je očevo razumijevanje (ne)specifičnosti roditeljske uloge očeva unutar obitelji. U teorijskom dijelu rada nudim razne definicije očeva. Također se raspravlja o rodnim i roditeljskim ulogama muškaraca/očeva i žena/majki kroz leće esencijalizma i egalitarizma. Nudim pregled čimbenika koji mogu utjecati na očevo oblikovanje roditeljske uloge te spominjem pozitivne učinke uključenosti očeva za djecu i obitelj. Naposljetku pružam kratki pregled već provedenih istraživanja s očevima. U empirijskom dijelu rada predstavljam problem istraživanja te opisujem intervju u hodu kao metodu istraživanja. Za analizu podataka koristim tematsku analizu. Cilj istraživanja bio je ispitati kako očevi razumiju (ne)specifičnost roditeljske uloge očeva u odnosu na roditeljske uloge majki unutar konteksta u kojemu žive te koje društvene faktore i utjecaje prepoznaju u takvom oblikovanju roditeljskih uloga. U intervjuu je sudjelovalo 7 očeva koji imaju djecu mlađu od 11 godina. Rezultati pokazuju da očevi prepoznaju određene specifičnosti u svojoj roditeljskoj ulozi u odnosu na uloge majke no roditeljstvo promatraju kao zajedničku aktivnost i očeva i majki. Iako očevi u istraživanju smatraju da društvo ne može, odnosno ne bi trebalo, utjecati na pojedinca kao roditelja, prepoznaje se društveno umanjivanje uloge očeva u odnosu na uloge majki. No također primjećuju da očevi danas imaju više mogućnosti da se uključe u odgoj djece nego prije.

Ključne riječi: roditeljska uloga; očinstvo; društveni utjecaji i faktori

Father's understanding of the (un)specificity of the father's parental role within the family

Abstract

The topic of this thesis is the father's understanding of the (un)specificity of the father's parental role within the family. In the theoretical part of the paper, I offer various definitions of fathers. Gender and parental roles of men/fathers and women/mothers are also discussed through the lenses of essentialism and egalitarianism. I offer an overview of the factors that can influence the formation of the father's parental role and mention the positive effects of fathers' involvement for children and the family. Finally, I provide a brief overview of research already conducted with fathers. In the empirical part of the paper, I present the research problem and describe the walking interview as a research method. For data analysis, I use thematic analysis. The aim of the research was to examine how fathers understand the (un)specificity of the parental role of fathers in relation to the parental roles of mothers within the context in which they live and what social factors and influences they recognize in such shaping of parental roles. 7 fathers who have children under the age of 11 took part in the interview. The results show that fathers recognize certain specificities in their parental role in relation to the roles of mothers, but they see parenting as a joint activity of both fathers and mothers. Although the fathers in the research believe that society cannot, or rather should not, influence an individual as a parent, it is recognized that society diminishes the role of fathers in relation to the role of mothers. But they also note that fathers today have more opportunities to get involved in raising children than before.

Key words: parental role; paternity; social influences and factors

1. Uvod

Tijekom godina dogodile su se mnoge promjene u društvu, a zbog toga i u obitelji. Rodne uloge postale su fleksibilnije i podložne dogovorima. Zbog toga je teže nego ikada definirati uloge očeva te što bi sve roditeljska uključenost trebala obuhvaćati. Kada spojimo privatnu i javnu sferu, možemo uočiti da su zahtjevi postali sve veći, i za žene, i za muškarce. Posao i briga o djeci postali su dio dužnosti i odgovornosti oba roditelja, a te promjene u odgovornostima utječu na stvaranje novih skupova očekivanja, uvjerenja i stavova o tome što bi roditelji trebali činiti unutar obitelji (Cabrera i sur., 2000). Upravo zbog toga sve se više počelo govoriti o očevima, njihovoj ulozi i važnosti u razvoju djeteta, iako su tijekom vremena očevo sustavno bili zanemarivani (Pahić, 2019). Čak i sada kada se sve više počela razmatrati uloga očeva, ta uloga se gleda kao na ulogu pomagača koja je sve više potrebna majkama kako bi i one mogle razvijati svoju karijeru i zarađivati za obitelj. Drugim riječima, iako se sve više priča o važnosti očeva, i dalje se percipira da je majka primarni skrbnik za djecu.

U svome životu imala sam sreću odrastati uz mnoštvo očinskih figura (vlastiti otac, dva djeda, te starija braća koja su se o meni brinula dok otac ili majka nisu mogli). Promatrajući sve te očeve u svojoj obitelji te braću koja će jednog dana možda zaista i biti očevo, mogla sam primijetiti kako su svi oni u svojem odgoju donekle slični, ali opet tako jako različiti. Mogla sam primijetiti očeve/muškarce koji su najviše koncentrirani na karijerni uspjeh te one koji ipak stavljaju obitelj na prvo mjesto. One koji nimalo ne obavljaju kućanske poslove i one koji ih obavljaju svakodnevno. Očeve/muškarce koji nimalo ne pokazuju emocije te one koji ih pokazuju, ali samo onda kada ih više ne mogu suzdržati. One koji se igraju sa svojom djecom i one koji su tu samo za ozbiljne razgovore. Očeve koji su ravnopravni partneri svojim suprugama/partnericama te one koji dijele dužnosti na striktno „muške“ i „ženske“. S druge strane, sve njihove supruge i partnerice (moja majka, moje bake i potencijalne buduće supruge moje braće puno sličnije se ponašaju u kućanstvu i prema djeci, a jedine međusobne razlike odnosile su se na status zaposlenosti. Neovisno o zauzetoj ulozi koju su očevo u mojem neposrednom okruženju zauzeli, susreću se s određenim kritikama, i/ili pohvalama, koje su često kontradiktorne te stoga nerijetko imaju

potrebu pitati se postoji li išta što su mogli i/ili trebali drugačije i bolje. Ti osjećaji manje vrijednosti često su uzrok percipiranih očekivanja društva koje kao pojedinci smatraju da nisu uspjeli ispuniti. Upravo zbog toga često se pitam treba li društvo uopće nametati stavove i vrijednosti o tome što znači biti „dobar“ otac (i majka) ili bi pak svaki roditelj trebao djelovati po vlastitom osjećaju i u skladu s vlastitim karakteristikama. A ako je društvo, djelomično ili u potpunosti, već uspjelo nametnuti stavove koji su sad već duboko prožeti u kulturi našeg društva, mogu li se i žele li se očevi odmaknuti od takvog poimanja vlastite roditeljske uloge?

Nadalje, smatram da su stavovi koji podcjenjuju ili kompletno ignoriraju bilo koji rod u bilo kojoj sferi života iznimno diskriminirajući te stvaraju barijeru osobama da žive u skladu sa svojim željama, na ispunjen i sretan način. Upravo zbog toga u ovom radu želim se koncentrirati na očeve i njihovu ulogu u obitelji, a s ciljem većeg priznavanja njihove uloge, upoznavanja njihovih želja, stavova, gledišta i percepcija. Zbog svega navedenog, cilj je ovog istraživanja ispitati kako očevi razumiju (ne)specifičnost roditeljske uloge očeva u odnosu na roditeljske uloge majki unutar konteksta u kojemu žive te koje društvene faktore i utjecaje prepoznaju u takvom oblikovanju roditeljskih uloga.

U teorijskom dijelu rada nudim pregled definiranja roditeljske uloge očeva unutar obitelji. Nakon toga slijedi poglavlje o rodnim i roditeljskim ulogama muškaraca/očeva u odnosu na uloge žena/majki. Uspoređuju se uloge očeva kroz povijest te se promatraju esencijalističke i egalitarističke postavke. Nakon toga ukratko predstavljam čimbenike koji mogu utjecati na očevu uključenost i poimanje vlastite uloge unutar obitelji s naglaskom na društvene čimbenike te izdvajam pozitivne doprinose očeve uključenosti za djecu i obitelj. S obzirom na to da nam je u ovom radu bitna perspektiva očeva, slijedi poglavlje u kojem se osvrćem na druga istraživanja koja su uključivala ispitivanje očeva i njihovih perspektivi o roditeljskim ulogama. Empirijski dio rada opisuje problem istraživanja, postupke istraživanja, obradu i analizu podataka te sve ostale detalje o provedenom kvalitativnom istraživanju. Nakon toga slijede rezultati i rasprava, a u zaključnom dijelu donosim zaključak o provedenom istraživanju, izazove i nedostatke provedenog istraživanja te prijedlog daljnjih istraživanja.

1. Teorijska polazišta rada

1.1. *Definiranje roditeljske uloge očeva unutar obitelji*

U procesu pronalaska literature možemo uočiti da su se prijašnja istraživanja češće koncentrirala na majke i majčinu ulogu unutar obitelji, a ako su se i odnosila na očeve proizašla su iz perspektivi majki ili iz tematike očeve odsutnosti iz obitelji, što primjećuju i drugi/e autori/ce (Npr. Lamb, 2000; i Krampe, 2009). Stoga su početna istraživanja o očevima često sadržavala dimenzije roditeljske (očeve) uključenosti koje su bile sličnije tradicionalnim dimenzijama konstrukta majčinstva, pri čemu se uključeno očinstvo gledalo kao „majčinski definirano očinstvo” (Blankenhorn, 1995, prema Pleck, 1997). Nadalje, primijećeno je da se očinstvo često definiralo genetskom povezanošću muškarca s djetetom i/ili bračnom vezom između muškarca i djetetove majke, uključujući i određenje žive li muškarci/očevi s djecom ili ne (Marsiglio i sur., 2000).

S pokušajem da se bolje razumije roditeljska uloga očeva i njena kompleksnost razni/e autori/ce (Čudina-Obradović i Obradović, 2006; Marsiglio i sur., 2000; Si Han i Pei Jun, 2013) u svojim radovima pružaju definicije roditeljske uloge očeva unutar obitelji obuhvaćajući različite dimenzije i vrste uključenosti. Pritom se isti/e autori/ce odmiču od isključivo genetske i bračne povezanosti muškaraca/očeva s djecom ka poimanju roditeljske uloge očeva kroz akcije okrenute zadovoljavanju djetetovih potreba. Upravo zbog toga Kušević (2011) prezentira pojam „roditeljevanje“ umjesto pojma roditeljstvo kako bi se naglasak stavio upravo na aktivnosti i radnje usmjerene na poticanje razvoja djeteta, a ne na samu biološku povezanost (Hoghugh, 2004, prema Kušević, 2011).

Mo i Singh (2008, prema Si Han i Pei Jun, 2013) definiraju uključenost očeva kao njihovu odgovornost za psihosocijalni i obrazovni razvoj djece koja uključuje odnos otac-dijete, uključenost u školu te obrazovna očekivanja za svoju djecu. Smatram da je ova definicija manjkava jer sadrži samo dio cjelokupne roditeljske uključenosti izostavljajući druge aspekte djetetovog razvoja i dobrobiti, kao što su briga, njega i zdravstvena dobrobit, koje se često poistovjećuje s uključenosti majki. Si Han i Pei Jun (2013, 1–2) proširuju takvo poimanje te definiraju „uključenost roditelja kao interakciju i angažman roditelja u

djetetovom životu, koji promiče aspekte razvoja“, a roditeljsku uključenost gledaju kroz tri dimenzije: ekspresivnu, instrumentalnu i mentorsku¹. Nadalje, Čudina-Obradović i Obradović (2006, 258) definiraju očinstvo kao „svjesno motiviranu odluku muškarca da preuzme ulogu oca i provede je u djelo aktivnostima brige i uključenosti u odgoj djeteta“, a očeva uključenost može se promatrati kroz kognitivne i emocionalne aktivnosti, vanjsko ponašanje, materijalno zbrinjavanje djeteta i moralni odgoj. Stavlja se naglasak i na aktivnu ulogu očeva pa Marsiglio i sur. (2000, 276) definiraju očinstvo i uključenost oca kao “pozitivno, opsežno i aktivno sudjelovanje muškaraca u životima svoje djece”.

Kada se govori o roditeljskoj uključenosti očeva, razni/e autori/ce najčešće se osvrću na tri dimenzije koje su osmislili Lamb i sur. (1987, prema Cabrera i sur., 2000; Lamb, 2000; Marsiglio i sur., 2000; Pahić, 2019; Pleck, 1997; Si Han i Pei Jun, 2013)², a one uključuju izravnu interakciju ili angažman, dostupnost i odgovornost.

Palkovitz (1997, sumirano prema Marsiglio i sur., 2000; Pahić, 2019; Đorđević i Maksimović, 2022) smatra da se pri promatranju očeve uključenosti treba odmaknuti od same funkcionalne razine koja je vidljiva istraživačima/cama ka kognitivnoj i emocionalnoj razini uključenosti. Ono bi moglo uključivati procese razmišljanja o djetetu i vlastitoj roditeljskoj ulozi te emocije prema djetetu i bivanju roditeljem. U skladu s tim, Nicholson i sur. (2008, 41; prema Stublely i sur., 2015) uvode pojam „metaroditeljstvo“, a ono se odnosi na unutarnje procjene i samorefleksije roditeljskog ponašanja. No takve neopipljive aspekte koji bi pridonijeli definiranju očinstva teže je istražiti.

¹ Ekspresivna dimenzija uključuje slobodno vrijeme, zabavu, igru, druženje, dijeljenje interesa, skrb te promicanje emocionalnog, društvenog, fizičkog i duhovnog razvoja. Nadalje, instrumentalna dimenzija podrazumijeva razvijanje odgovornosti, neovisnosti i discipline, poticanje moralnog i karijernog razvoja, osiguravanje prihoda, zaštitu te brigu za školu i/ili domaću zadaću. Razvijanje kompetencija, savjetovanje i intelektualni razvoj spadaju pod mentorsku dimenziju uključenosti (sve prema Si Han i Pei Jun, 2013, 1–2).

² Domena izravne interakcije ili angažmana podrazumijeva punu posvećenost od strane roditelja te izravnu interakciju u raznim aktivnostima kao što su igra, hranjenje i čitanje priča. Domena dostupnosti roditelja, ne zahtijeva izravnu interakciju. Ona se očituje u fizičkoj i psihičkoj blizini djetetu, odnosno mogućnosti roditelja da reagira kada djetetu nešto zatreba. Domena odgovornosti ne zahtijeva ni izravnu interakciju, ni fizičku blizinu s djetetom već brigu za dobrobit djeteta koja se očituje u planiranju i dogovaranju aktivnosti (sportskih, edukacijskih), odlascima na školske sastanke, dogovaranju liječničkih pregleda te financijskoj potpori.

Promatrajući sva ta različita definiranja i određenja očinstva možemo zaključiti da je bivanje ocem, i roditeljem općenito, jedna zaista kompleksna uloga koja obuhvaća mnoge dimenzije uključenosti i brige o djetetu. Ona ne uključuje samu biološku povezanost s djetetom, a sve veći naglasak se stavlja na roditeljske akcije (roditeljevanje) te unutarnje procese bivanja roditeljem kao što su motivacija, emocije prema djetetu te razmišljanja o djetetu i o sebi kao roditelju. No, u odnosu na prošlost, ovakva definiranja predstavljaju određenu promjenu u načinima na koje se promatra očinstvo te se sve više postavlja pitanje može li se očinstvo izjednačiti s majčinstvom, ili su to dvije drugačije kategorije roditelja sa specifičnim setom karakteristika? Stoga u sljedećem poglavlju pružam pregled rodnih i roditeljskih uloga muškaraca/očeva u odnosu na uloge žena/majki promatrajući takva određenja kroz teorije esencijalizma i društvene konstrukcije roda.

1.2. Rodne i roditeljske uloge muškaraca/očeva u odnosu na uloge žena/majki

Već se dugi niz godina propituje, istražuje te raspravlja o tome koliko su žene i muškarci različiti, slični ili isti. Pogledamo li u prošlost, „muškarci i žene nisu bili promatrani samo kao različiti nego i kao nejednaki“ (Galić, 2011, 13), a u skladu s tim pripisivale su im se različite uloge. Tradicionalno gledano, te uloge dijelile su se na ulogu primarnog hranitelja i zaštitnika koju su obnašali muškarci/očevi te ulogu primarne odgajateljice i skrbnice za djecu koju su obnašale žene/majke (Bartolac i sur., 2011; Galić, 2011; Kušević, 2011; McDaniel, 2008; Pahić, 2019; Si Han i Pei Jun, 2013; Topolčić, 2001; i drugi). Takva podjela poslova i uloga unutar obitelji podržana je od strane teorijskih polazišta koje suštinske razlike između ljudi pronalaze u biološkim karakteristikama pri čemu opravdavaju neravnopravne pozicije muškaraca/očeva i žena/majki u obitelji i društvu općenito. Međutim, autor Medin (1989, prema Gaunt, 2006) uvodi pojam psihološki esencijalizam upozoravajući na sklonost ljudi da uočavaju površinske karakteristike kao temeljnu stvarnost ili bit osoba, te da na temelju tih karakteristika kategoriziraju ljude. U skladu s tim, pojedinci mogu promatrati muškarce (očeve) i žene (majke) kao dvije različite kategorije koje nemaju iste predispozicije za brigu o djeci i kućanstvu te je stoga raspodjela odgovornosti i uloga unutar obitelji razumljiva (Medin, 1989, prema Gaunt, 2006). Nadalje, iz perspektive biološkog esencijalizma prema Silverstein i Auerbach (1999), biološke

razlike u reproduktivnim funkcijama muškaraca i žena vide se kao uzrok različitog ponašanja očeva i majki zbog čega se njihove uloge smatraju nezamjenjivima, a uloga očeva pretežito je važna za dječake i rodno modeliranje. Povijesno gledano, roditeljstvo je često bilo percipirano kao nešto prirodno, intuitivno i biološki uvjetovano (Kušević, 2011), a upravo zbog ženine mogućnosti da rađa i doji smatra se da je ona prirodni skrbnik za djecu, dok muškarci te mogućnosti nemaju pa im se dodjeljuju druge uloge (Garrett, 2009, prema Kušević, 2011). Te reproduktivne razlike mogu biti obrazložene nejednakosti i diskriminacije koja je temeljena na biološkim obilježjima, a „kao najznačajnije područje rodne nejednakosti pokazala se obitelj“ (Galić, 2011, 20). Percipirana veća biološka povezanost majke s djetetom očituje se i u Obiteljskom zakonu (2015) koji nalaže da je majka djeteta žena koja ga je rodila. S druge strane, očinstvo nije utemeljeno isključivo biološkom povezanošću muškarca s djetetom, a „djetetovim ocem smatra se majčin muž ako je dijete rođeno za vrijeme trajanja braka ili u razdoblju do tristo dana od prestanka braka“, a može se utemeljiti i priznanjem ili sudskom odlukom (Obiteljski zakon, 2015, čl. 60 i 61). S obzirom da danas postoje mogućnosti medicinski potpomognute oplodnje te doniranja sperme i jajne stanice, očinstvo se ni ne bi trebalo gledati kroz isključivo biološku povezanost muškarca s djetetom. No smatram da se ne bi u potpunosti trebala maknuti biološka povezanost oca s djetetom, pogotovo kada ta ista biološka povezanost i dalje definira majčinstvo.

Pogledamo li zakonska određenja te već spomenute biološke mogućnosti majke da rađa i doji možemo zaključiti da su biološke karakteristike čvršće oblikovale sliku majki. Pritom se očevi stavljaju u “drugi plan” te im se dodjeljuju druge uloge ovisno o potrebama i željama društva u određenom vremenu i prostoru. U skladu s tim, percipirane uloge očeva poprimale su različite oblike i definicije. Lamb (2000) pruža pregled promjene roditeljske uloge očeva. Očevi su prvo predstavljali moralne vođe te je njihova uloga bila obrazovanje djece te osiguravanje odrastanja s primjerenim setom vrijednosti koji je najčešće bio povezan s religijskim vjerovanjima. Zatim se njihova uloga prebacila na poziciju hranitelja koji ekonomski pridonosi za obitelj. Ta uloga postala je najvažnija karakteristika “dobrih” očeva. Naglasak se potom stavio na modeliranje spolnih uloga, pogotovo za sinove, jer se

smatralo da očevi do tada nisu dobro izvršavali tu dužnost. Modernija perspektiva o očevima govori o njihovoj ulozi bračne potpore i njegovanja te aktivnog roditeljstva koja naglasak stavlja na svakodnevnu brigu o djeci te partnerstvo između roditelja (Lamb, 2000). Drugim riječima, kako objašnjavaju Pleck i Pleck (1997, prema Cabrera i sur., 2000) dogodila se evolucija idealne slike očeva od slike kolonijalnog oca te slike dalekog hranitelja do modernog uključenog oca i oca kao suroditelja.

U skladu s modernim potrebama i očekivanjima društva, Anthony Rotundo (1985, prema LaRossa, 1988) spominje pojavu pojma "androgino očinstvo" koje predstavlja želju ljudi da očevi postanu aktivni sudionici u svakodnevnoj brizi o djeci te da se u skrb o svojoj djeci uključe na izražajni i intimniji način. Ova optimistična perspektiva slična je pojmu "new fatherhood" (novo očinstvo), koju spominju mnogi/e autori/ce (Lamb, 2000; LaRossa, 1988; Scourfield i Drakeford, 2002). Pojam novog očinstva također je proizašao iz želje i potrebe da se muškarci više uključe u obitelj, a odražava sociodemografske promjene te promijene u kućanstvima i rodnim stavovima (Gregory i Milner, 2011). S druge strane, Dienhart (1998; sumirano prema Cosson i Graham, 2012, i Gregory i Milner, 2011) govori o pesimističnoj perspektivi očeva kroz model deficita (model neadekvatnosti uloge) koncentrirajući se na društvene promjene kao što su porast stope razvoda te promjene u reproduktivnim tehnologijama koje su dovele do povećane odsutnosti očinskih figura, a majčinstvo se postavlja kao mjerilo koje očevi ne uspijevaju ispuniti te time dovode u pitanje jesu li očevi uopće potrebni obiteljima te kakvi bi oni trebali biti. Nadalje, Pleck (1983, prema LaRossa, 1988) govori o tehnički prisutnima, ali funkcionalno odsutnim očevima, a termin se odnosi na očeve koji provode vrijeme sa svojom djecom zato što smatraju da to moraju činiti, no iako su u fizičkoj blizini s djecom odsutni su duhom. Tako različito prezentirane slike očeva u društvu šalju oprečne poruke muškarcima i očevima prikazujući muškarce kao problem i resurs, kao odsutne i prisutne, kao odgovorne i neodgovorne te kao „loše“, „dovoljno dobre“ i „dobre“ (Gregory i Milner, 2011). Drugim riječima, iako se uloge roditelja mijenjaju ka fluidnijim ulogama koje su podložne dogovorima između roditelja, određene skupine i pojedinci i dalje njeguju tradicionalne vrijednosti te stoga u društvu prevladavaju različita, i često kontradiktorna,

očekivanja. Zbog toga se određena ponašanja očeva istovremeno mogu procijeniti kao pozitivna ili negativna, ovisno o dominantnim društvenim stavovima te osobnim stavovima pojedinaca koji to ponašanje promatraju i ocjenjuju. Navodim primjer s kojim se često susrećem u svojoj okolini, a za koji nisam uspjela naći empirijske dokaze. Naime, dok će određeni pojedinci hvaliti poslovni uspjeh očeva te njihovu uspješnost u financijskom zbrinjavanju svoje obitelji istovremeno će se kritizirati njihova fizička odsutnost i nedostupnost u obitelji. S druge strane, hvale se djelovanja očeva koja se odvijaju u neposrednoj blizini i odnosu s djetetom te pomaganje u kućanskim poslovima, no istovremeno se propituje njihova muževnost i sposobnost da budu „glava“ obitelji. Današnja fleksibilnost roditeljskih uloga, u odnosu na tradicionalne stavove o roditeljskim ulogama, stvara mogućnosti za očeve da u punini sudjeluju u obiteljskom životu i aktivnostima sa svojom djecom (kao i za majke da se dokažu u poslovnom svijetu), no upravo ta fleksibilnost i mogućnost dogovora među partnerima briše granice konkretnih društvenih očekivanja što može dovesti do zbunjenosti pri oblikovanju roditeljske uloge i suočavanja sa sukobima između različitih stavova te između stavova i ponašanja.

U odnosu na biološki esencijalizam, ovakve razlike u poimanju očeva kroz vrijeme i u vremenu proizlaze iz društvene konstrukcije očinstva. Feminizam ističe da su „obiteljske forme povijesno i društveno konstruirane, te da nisu prirodni rezultat bioloških razlika između muškaraca i žena“ (Baca Zinn, 2000, prema Kušević, 2011, 299). Drugim riječima, javni diskursi o tome što čini “dobro” očinstvo, društvene i kulturne karakteristike očeva, popularne slike očeva, te pravni okviri koji definiraju odnose očeva s djecom mogu stvoriti pritiske na pojedince te time utjecati na njihova ponašanja (Gregory i Milner, 2011). Antropolozi i socijalni psiholozi također smatraju da dominantne kulture i društva vrše snažan utjecaj na razinu očeve uključenosti (Čudina-Obradović i Obradović, 2006; Pahić, 2019). U skladu s tim, Silverstein i Auerbach (1999) razmatraju razlike u ulogama muškaraca i žena ovisno o društvenim i kulturnim kontekstima te pritom smatraju da postoje i očevi koji su značajno uključeni u odgoj svoje djece te oni koji nisu ni malo uključeni. Te razlike u razini uključenosti očeva, i roditelja općenito, ovise i o društvenoj

konstrukciji roda te utjecaju rodnih ideologija i rodnog tipiziranja³, odnosno vjerovanja o prikladnosti obavljanja određenih poslova ovisno o spolu i rodu pojedinaca. U skladu s tim pretpostavkama, tradicionalna podjela poslova posljedica je rodnih normi i rodne socijalizacije s kojima se pojedinci susretnu tijekom odrastanja (Gaunt, 2006, Pahić, 2019). Pa tako Velia (1994, prema Boehnke, 2011) pronalazi da se temelj stavova o rodnim ulogama razvija pod snažnim utjecajem obitelji i načina na koji nas je vlastita obitelj odgajala. Upravo zbog rodne podjele uloga, muškarci tijekom života imaju manje prilika za socijalizaciju roditeljske uloge za razliku od žena (Berdica, 2013), a to potencijalno može biti uzrok percipirane veće sposobnosti žena/majki za brigu o djeci u odnosu na sposobnosti muškaraca/očeva. Lamb (2000) kroz svoja prijašnja istraživanja zaključuje da u periodu netom nakon djetetova rođenja između majki i očeva nema razlika u kompetenciji, no majke kroz svoju prisutnost razvijaju vještine dok se očevima zbog odsustva kompetencije smanjuju. Onda kada su očevi angažirani te kada preuzimaju primarnu ulogu njegovatelja postaju jednako osjetljivi i kompetentni kao i majke (Lamb, 1997, prema Silverstein i Auerbach, 1999). Neuroznanstvena istraživanja također podržavaju tu činjenicu dokazujući da su očevi sposobni za stvaranje emocionalnih veza i zadovoljavanje djetetovih potreba već od samog rođenja djeteta (Fleming i sur., 2002; Kaitz i sur., 1994; Weisfeld i sur., 2003; prema Pahić, 2019), a autorica Pahić (2019) smatra da očevi svojom prisutnošću, dodirivanjem, gledanjem i slušanjem djeteta mogu poboljšati percepciju i procjenu djetetovih potreba i reakcija. Autori Rohner i Veneziano (2001), kroz pregled raznih empirijskih istraživanja, prepoznaju utjecaj očeve ljubavi na dobrobit djece i mladih te pronalaze dokaze koji „sugeriraju da je utjecaj očeve ljubavi na razvoj potomaka jednako velik, a ponekad i veći od utjecaja majčine ljubavi” (Rohner i Veneziano, 2001, 382). Iz tih stavova i nalaza proizlazi rodni egalitarizam koji predstavlja rodnu ravnopravnost uloga unutar i izvan kuće (McDaniel, 2008). S obzirom da pojedinci koji imaju egalitarnije stavove ne dijele obveze i poslove prema rodu, a u skladu s tim egalitarizam zastupa jednaka prava i obveze muškaraca i žena unutar obitelji i na radnom mjestu (Gjurić i sur., 2014).

³ Galambos (2004, prema Jugović i Kamenov, 2011, 28) definira rodno tipiziranje kao proces “kojim se razvijaju karakteristike konzistentne s rodnim ulogom kao što su rodno tipizirana ponašanja, osobine ličnosti, uvjerenja, preferencije i stavovi”.

1.3. Čimbenici koji mogu utjecati na očevu uključenosti i poimanje vlastite uloge unutar obitelji

Mnogi autori i autorice (Đorđević i Maksimović, 2022; Gaunt, 2005; Holmes i Huston, 2010; Lamb, 2000; Lamb i Tamis-LeMonda, 2004; Pleck, 1997; Volker, 2014) koji/e se bave podjelom poslova unutar obitelji te očevom uključenosti u odgoj djeteta promatraju mnoge čimbenike koji utječu na očevu uključenost te njegovo poimanje vlastite roditeljske uloge. Ti čimbenici mogu djelovati na podržavajući ili na ograničavajući način, a sumirajući navode navedenih autora oni se mogu podijeliti na društvene čimbenike te čimbenike koji se odnose na same karakteristike očeva, majki i djece.

Kada govorimo o društvenim čimbenicima promatraju se društvena očekivanja i kulturne norme koje utječu na razvoj identiteta i oblikovanje stavova, vjerovanja i djelovanja. Magaraggia (2013) navodi da kulturološke norme mogu postati most ili prepreka u izgradnji intimnog odnosa između očeva i djece. Pa tako, Hofstede (2001, prema Boehnke, 2011) govori o maskulinitetu društva prema kojem bi muškarci, za razliku od žena, trebali biti asertivni, čvrsti i usredotočeni na materijalni uspjeh. S druge strane, u društvima u kojima vlada klima rodne ravnopravnosti, prvenstveno okrenuta prema ženama, muškarci imaju egalitarniju perspektivu (Boehnke, 2011). Burke (1991, 1997, prema Adamson i Pasley, 2013) je sugerirao da se pojedinci pridržavaju standarda pojedinih identiteta te da se u skladu s tim standardima ponašaju, a ovisno o povratnim informacijama pojedinaca iz okoline, zadržavaju ili mijenjaju te standarde. Rodna pitanja stoga utječu na to kako se muškarce gleda i tretira kao očeve, kako očevi razmišljaju o slikama očinstva, kako vide sebe kao očeve, te kako utječu na živote svoje djece (Marsiglio, 1998, prema Marsiglio i sur., 2000). Poslovne politike radnog mjesta te obiteljske politike općenito također odražavaju društvene norme te utječu na stavove o rodnim ulogama. One (ne)omogućuju usklađivanje posla i obitelji te postavljaju norme primjerenog ponašanja (Sjoberg, 2004, prema Boehnke, 2011). Politike koje potiču formalni i neformalni roditeljski dopust (s naglaskom na očinski dopust) te koje nude mogućnost fleksibilnog rada i rada kod kuće potiču angažman muškaraca unutar svojih obitelji (Cabrera i sur., 2000; Pleck, 1997).

Čimbenici koji se odnose na očeve uključuju dob očeva, njihovu razinu obrazovanja, socioekonomske karakteristike, prijašnja iskustva, te osobne karakteristike kao što su pogledi, stavovi i vjerovanja o rodnim i roditeljskim ulogama. U skladu s tim, pokazalo se da mlađi muškarci češće obavljaju kućanske poslove te u većem postotku koriste očinski dopust (Bijelić, 2011). Nadalje, pokazalo se da su očevi angažiraniji onda kada su namjeravali imati djecu (State of the world's fathers, 2016). Obrazovaniji muškarci također provode više vremena sa svojom djecom (Đorđević i Maksimović, 2022), češće sudjeluju u kućanskim poslovima te u većoj mjeri potiču rodnu ravnopravnost kroz svoja djelovanja unutar obitelji (Bijelić, 2011). Moguće je da više obrazovanje pruža prilike za susret s ljudima raznih stajališta i pogleda te nudi mogućnost boljeg informiranja i osvješćivanja o rodnoj (ne)ravnopravnosti te potrebama djeteta. Nadalje, istraživanje koje je provela Bijelić (2011) pokazalo je da nezaposleni muškarci te oni koji su neformalno zaposleni češće sudjeluju u određenim aspektima odgoja i brige za dijete/djecu. Razlog tomu može stajati u tome što zaposleni očevi imaju manje vremena da se posvete dužnostima unutar kuće i oko djece u odnosu na one nezaposlene ili one koji ne moraju redovno odlaziti na posao. Prijašnja iskustva očeva također utječu na njihovo djelovanje i poimanje vlastite uloge. Očevi, ili modeliraju obrasce, ili kompenziraju nedostatke (ne)uključenosti vlastitih očeva (Haas, 1988; Manion, 1977; Reuter i Biller, 1973; Sagi, 1982, sve prema Pleck, 1997). Stavovi o tome što znači biti otac i ulogama očinstva izgrađuju se od ranog djetinjstva (Cabrera i sur., 2000) te u skladu s time muškarci češće obavljaju kućanske poslove ako su ih i njihovi očevi obavljali (State of the world's fathers, 2016). Također, stavovi muškaraca o rodu, rodnim identitetima i ulogama te rodnoj ravnopravnosti pokazali su povezanost s nizom praksi (Bijelić, 2011). Neka istraživanja pokazuju da su uključeni očevi po svojim karakteristikama više androgini, odnosno imaju podjednake procjene muževnosti i ženstvenosti (Palkovitz, 1984; Rosenwasser i Patterson, 1984-85, sve prema Pleck, 1997). Iako druga istraživanja nisu pronašla tu povezanost, Radin (1994, prema Pleck, 1997) zaključuje da je muževnost povezana s niskom fizičkom brigom, ali visokom razinom donošenja odluka. Nadalje, očeva uključenost veća je kada zagovara egalitarne stavove o spolnim ulogama, a manja ako ima esencijalističke percepcije prema ulozi oca (Gaunt, 2006). Istraživanje koje je provela Gaunt (2006) također je pokazalo da je očev angažman

povezan s razinom samopouzdanja, motiviranosti i samopercipirane kompetencije za brigu o djeci, razinom percipirane odgovornosti, te općenitim zadovoljstvom s vlastitim identitetom oca i zadovoljstvom u roditeljskoj ulozi. Pokazalo se da su očevi koji promatraju svoju ulogu kao važnu spremniji preuzeti ulogu roditelja (Đorđević i Maksimović, 2022).

Kada promatramo čimbenike koji se odnose na majke oni uključuju poglede, stavove, vjerovanja i djelovanja majki. Onda kada je majka zaposlena i/ili kada više zarađuje očevi preuzimaju veću odgovornost (Boehnke, 2011; Cabrera i sur., 2000; Gaunt, 2006), pogotovo onda kada se radni sati oba roditelja ne preklapaju (Casper i O'Connell, 1998). Nadalje, majke mogu biti čuvarice odnosa između očeva i djece (Allen i Hawkins, 1999, prema Đorđević i Maksimović, 2022). Majčini tradicionalni stavovi (Pahić, 2019) te vjerovanja o spolnim i rodnim razlikama (Fagan i Barnett, 2003) mogu predstavljati barijeru za očevu uključenost. S druge strane, poticanje i hvaljenje očeva od strane majki (Shears i Robinson, 2005; Beitel i Parke, 1998, prema Volker, 2014) te majčine pozitivne reakcije na očevu skrb o djetetu (Cabrera i sur., 2007) pozitivno utječu na očevu uključenost u brigu o djeci.

Karakteristike djeteta također mogu utjecati na uključenost očeva. I dok određeni/e autori/ce razmišljaju o spolu (Pleck, 1997) i dobi djeteta (Čudina-Obradović i Obradović, 2006) kao mogućem prediktoru očeve uključenosti, autorice Holmes i Huston (2010) u svom istraživanju ne pronalaze dokaze za to, no primjećuju da uključenost oca može ovisiti o socijalnim i jezičnim sposobnostima djece.

1.4. Pozitivni doprinosi očeve uključenosti za djecu i obitelj općenito

Uključenost očeva u brigu o djeci i kućanstvu ima pozitivne utjecaje na djecu, a očevi svojim angažmanom neizravno utječu i na dobrobit majki i sebe samih. Iako je cilj ovog rada ispitati očevu percepciju o roditeljskim ulogama očeva unutar obitelji, smatram da je važno prikazati istraživanja koja potvrđuju pozitivan doprinos očeva za djecu i obitelj općenito. S obzirom da se u društvu pretežito hvali i slavi uloga majki, postoji mogućnost da očevi nisu ni svjesni vlastite značajnosti u životima svoje djece i partnerica. Očevo

aktivno djelovanje te pružanje emocionalne potpore smanjuje majčin stres te pozitivno utječe na sudjelovanje žena na tržištu rada (State of the world's fathers, 2016), što također utječe i na postizanje stabilnijeg braka (Pahić, 2019). Nadalje, uključeni očevi imaju manje psihičkih i zdravstvenih problema (State of the world's fathers, 2016) te zbog djece mijenjaju vrijednosti prema kojima žive (Daly i sur., 2009).

Mnogi autori/ce (Cabrera i sur., 2000; Cabrera i sur., 2007; Đorđević i Maksimović, 2022; Jeynes, 2015; Jeynes, 2016; Pahić, 2019; State of the world's fathers, 2016; Volker, 2014) spominju razne dobrobiti koje očeva uključenost ima za razvoj ishoda kod djece, a uključuju pozitivne kognitivne, akademske, psihološke, emocionalne, bihevioralne i društvene kompetencije. Iako majke također utječu na razvoj raznih kompetencija kod djece, uočeno je da očevi pružaju pozitivne doprinose koji proizlaze upravo iz učenih jedinstvenih stavova i uloga. Iako su majke brižnije i strpljivije u odnosu sa svojom djecom, pokazalo se da očevi igraju ulogu u pripremi djece za život, imaju veća očekivanja te realističnije i preciznije procjenjuju moguća ponašanja kod svoje djece (Jeynes, 2015). Majke i očevi imaju različite interaktivne stilove te spominju drugačije teme, a očevi postavljaju više pitanja pri čemu djeca preuzimaju odgovornost u interakciji (Đorđević i Maksimović, 2022). Unutar igre s djecom, očevi su aktivni i zaigrani, a majke umirujuće (Lamb and Lewis, 2011, prema Horvath i sur., 2015). Očevi češće koriste fizičke, neobične i nepredvidljive aktivnosti te mijenjaju govorne obrasce i ton glasa što donosi osjećaj uzbuđenja te potiče rješavanje problema (Volker, 2014), te kontrolu intenzivnih emocija kod mlađe djece (Wilson i Prior, 2011, prema Đorđević i Maksimović, 2022). Osim očevog glasa, još jedan suptilni aspekt očeva doprinosa uključuje fizičke dodire poput sjedenja u krilu ili nošenja na ramenima, koji mogu biti izvor osjećaja sigurnosti i podrške (Krampe, 2009).

Iako su uočeni jedinstveni i različiti doprinosi očeva, ne smiju se zanemariti doprinosi niti jednog roditelja, oba roditelja su jednako potrebna i važna (Brotherson i White, 2007; Cherlin, 2009; Rubin, 2010; svi prema Jeynes, 2016, 679), no pritom se ravnopravnost roditelja ne smije poistovjetiti s potpunom jednakosti (Brotherson i White, 2007; Nadeau, 1996; Rhoads, 2004; Robinson, 2002; svi prema Jeynes, 2016, 679). Također treba naglasiti

da jedinstvenost majki i očeva u određenim domenama ne predstavlja nesposobnost u drugim (Lamb, 2000). Čudina-Obradović i Obradović (2006) smatraju da se važnost očevog angažmana nalazi upravo u toj različitosti od majke te da istodoban ali drugačiji utjecaji majke i oca najpovoljnije djeluju na razvoj djeteta. Možda se tu zapravo radi o povoljnosti utjecaja bilo koja/kakva dva roditelja s različitim perspektivama, stavovima i ponašanjima pri odgoju djeteta. Đorđević i Maksimović (2022) navode da bi se povoljni ishodi djece mogli prvenstveno pripisati rezultatu interakcije s dva roditelja različitih vrijednosti, rječnika i roditeljskih stilova. Moramo uzeti u obzir i da zajedničko roditeljstvo dva roditelja samo po sebi može biti povezano s pozitivnim ishodima djece., za razliku od samohranog roditeljstva (Marsiglio i sur., 2000). U skladu s tim autorice Martin, A., Ryan, R. M. i Brooks-Gunn, J. u svoja dva istraživanja (Ryan i sur., 2006; Martin i sur., 2007) pokazuju da su dječji kognitivni ishodi bolji kod djece s dva podržavajuća roditelja nego kod djece s (ni)jednim podržavajućim roditeljem. To je razumljivo u slučaju kada su oba roditelja angažirana, zainteresirana i motivirana. Uključenost i dostupnost oba roditelja podrazumijeva mogućnost oslanjanja na dvije osobe te stjecanje pogleda na dvije različite perspektive kroz pojedinačne interakcije. Time se ističe važnost bilo kojeg roditelja, pa tako i očeva.

1.5. Očevo poimanje vlastite roditeljske uloge

Iako postoje mnogi muškarci koji vide ulogu oca podjednako važnom, mnogi i dalje promatraju ulogu oca kao majčinog pomagača (Magaraggia, 2013) ili „dodatka“ unutar obitelji (Cosson i Graham, 2012), odnosno roditelja pomagača s najvećom odgovornošću u sferi zarađivanja za obitelj, a veliki broj muškaraca u Hrvatskoj smatra da je uloga brige o kućanstvu i djeci i dalje primarno ženina (Bijelić, 2011). Iako su se stavovi tijekom godina promijenili ka većoj ravnopravnosti, mnoga istraživanja (Bartolac i sur., 2011; Bijelić, 2011; Brust Nemet i Vrdoljak, 2022; Galić, 2011; Kamenov i Jugović, 2011; Pahić, 2019; State of the world's fathers, 2016; Topolčić, 2001) prikazuju da, bezobzira na promjenu stavova prema rodnim ulogama unutar obitelji, prakse zadržavaju tradicionalnu podjelu poslova prema spolu. Potrebno je također spomenuti da iako muškarci zadržavaju tradicionalnije stavove od žena, tradicionalni oblici ponašanja zadržali su se u praksama

oba spola (Frieze i sur., 2003 i Jugović, 2004, prema Bartolac i sur., 2011). To dokazuju i mnoga istraživanja (Bijelić, 2011; Brust Nemet i Vrdoljak, 2022; State of the world's fathers, 2016; Topolčić, 2001) u kojima se pokazalo da ženina uloga u većini slučajeva i dalje uključuje kućanske poslove, mijenjanje pelena, hranjenje, pranje i oblačenje djeteta, čitanje priča, angažman u obvezama povezanim sa školom te osobne razgovore s djecom. S druge strane, ista istraživanja pokazuju da očevi većinom obavljaju sitne popravke po kući, donose financijske odluke, te odvoze djecu u školu, na slobodne aktivnosti i kod liječnika. U skladu s ovakvom podjelom poslova, Hochschild (1989, prema Bartolac i sur., 2011) pronalazi da majke izražavaju puno veću zahvalnost kada očevi pomažu u kućanstvu i s djecom čime se može zaključiti da je rad majke u kućanstvu postao norma dok je rad muškaraca u kućanstvu stvar individualne i situacijske volje za koju se treba zahvaliti.

Istraživanje koje su proveli Brajdić-Vuković i sur. (2007) pronalazi da bezobzira na tradicionalnost stava prema kućanskim poslovima, odgovornosti za djecu te kućanskim financijama, istovremeno prevladava stav da bi žena trebala i zarađivati za obitelj. To ukazuje na stavove koji uključuju i tradicionalne i egalitarne poglede prema ulozi žena, a Hochschild (1989, prema Bartolac i sur., 2011) takav stav naziva tranzicionalnim, Uzimajući navedeno u obzir, čini se da su žene uključene i u brigu o djeci i u kućanske poslove i u sferi posla, no muškarci, za sada, u sferi brige o djeci, a posebno kućanskih poslova zaostaju (Topolčić, 2001). Razlog tomu može biti nalaz autorice Bijelić (2011) prema kojem čak i onda kada muškarci imaju pozitivan stav prema rodnoj ravnopravnosti žena, njihovi stavovi prema muškim rodnim ulogama podupiru stereotipne obrasce muževnosti. Pri ispitivanju očeve uključenosti, očevi često govore kako se bore sa sudjelovanjem te imaju poteškoća u razumijevanju svojega djeteta (Magaraggia, 2013). Bez obzira na ponašanje očeva i muškaraca te stavove koje prikazuju na van zbog naučenih obrazaca ponašanja i prirodne ljudske želje da budu prihvaćeni od strane društva, čitajući raznu literaturu možemo uočiti da veliki broj očeva ima dublje želje po pitanju odnosa prema vlastitom djetetu najčešće razmišljajući o zajedničkom provođenju slobodnog vremena te djetetovom školovanju (State of the world's fathers, 2016; Pahić, 2019), svjesni su vlastite značajnosti i utjecaja koji vrše na život svoje djece (Garfield i Chung, 2006;

prema Gürkan i sur., 2021; i Daly i sur., 2009) te zaista uživaju u određenim aspektima roditeljstva opisujući iskustvo bivanja roditeljem kao sreću i izvor života (Gürkan i sur., 2021). No rezultati istraživanja autorice Bijelić (2011) pokazuju da, bezobzira na želje očeva da ostanu doma s djetetom, pogotovo onda kada je dijete bolesno, žene i dalje to češće čine. Ovdje se možda radi o društvenom utjecaju rodnih normi prema kojima je žena pretežito dužna za brigu i njegu djeteta te utjecaju kulture radnog mjesta zbog koje očevi, ili ne mogu dobiti slobodan dan, ili zbog straha od osude ni ne pitaju mogu li ostati doma s djetetom.

Činjenicu da su nedovoljno uključeni u život svog djeteta zbog posla očevi doživljavaju kao manjak, a ne kao privilegiju (Bailey, 2015, prema Đorđević i Maksimović, 2022). Moglo bi se čak reći da posao i naglasak na ekonomski doprinos kao temelj uloge i identiteta očeva stvara određenu barijeru između očeva i njihovih obitelji. Konflikt radne i obiteljske uloge očituje se u doživljaju da su zahtjevi iz radne i obiteljske domene neuskladivi te da zahtjevi jedne domene otežavaju ili onemogućuju zadovoljavanje zahtjeva iz druge (Geenhaus i Beutell, 1985, prema Gjurić i sur., 2014, 642), a uključuju konflikte vremena, naprezanja i ponašanja (Jelušić i Muslić Seršić, 2005, prema Gjurić i sur., 2014). Iako je mnogo radnih mjesta uvelo fleksibilno radno vrijeme i rad od kuće, očevi smatraju da se s tom fleksibilnošću i korištenjem tehnologije povećala i dostupnost koja zaokupira vrijeme čak i tijekom vikenda (Cosson i Graham, 2012). Nadalje, bezobzira što su danas sfere posla i obitelji dio života i žene i muškarca, ekonomski doprinos toliko je prožet u identitetima muškaraca da, prema Bijelić (2011), često rade prekovremeno zato što to od njih zahtijeva radno mjesto, osjećaju sram kada nemaju posao, a čak desetina njih razmišlja o napuštanju svoje obitelji kada izgube posao ili počnu izbivati iz kuće i konzumirati alkohol. Suočavajući se s neizvjesnostima roditeljstva, nedostatkom informacija i nesigurnošću u svojoj ulozi, osjetili su društvenu izolaciju (Daly i sur., 2009). Također, većina muškaraca smatra da žene imaju veće šanse za dobivanje skrbništva te osjećaju strah da će izgubiti kontakt s djecom ako prekinu odnos s njihovom majkom (Bijelić, 2011).

Kroz izražena mišljenja od strane muškaraca u navedenim istraživanjima možemo uočiti da, iako su žene primarno viđene kao nepriviligirana skupina u privatnoj i javnoj sferi,

društvene prakse i prenošenje tradicionalnih stavova o rodnim ulogama također deprivilegiraju muškarce u njihovim roditeljskim ulogama kroz percipirane (ne)sposobnosti muškaraca za brigu o djeci. Autorica Bartulović (2011, 174) naglašava da se „izjednačavanjem pojmova spolna diskriminacija i diskriminacija žena pridonosi površnom razumijevanju ukupnog problema“ rodne neravnopravnosti. Nadodaje da na temelju slike žene kao nježnije, skrbne i usmjerene na djecu, „muškarci i žene oblikuju pozitivnije stavove prema ženama, negoli prema muškarcima, kao društvenoj grupi“ (Bartulović, 2011, 176). Međutim, istraživanje u Hrvatskoj prikazuje da muškarci, više nego žene, smatraju da je rodna ravnopravnost postignuta (Ajduković, 2009, prema Bartolac i sur., 2011). Nadalje, iako se uključeni očevi bore s idealnom i realnom slikom očinstva (Daly i sur., 2009), uočava se zadovoljstvo očeva u svojoj izvedbi bivanja roditeljem, a do toga dolazi zbog mogućeg osjećaja uspjeha kada se uspoređuju sa svojim vlastitim očevima i djedovima (LaRossa, 1988). Dokaz tome može biti nalaz od Cosson i Graham (2012) prema kojemu je očevima lakše bilo opisati kakvi očevi ne žele biti u odnosu na kakvi žele biti. Također, očevi koji cijene očinstvo sebe smatraju više uključenima u odgoj svoje djece (Adamsons i Pasley, 2013). Nadalje, muškarci pokazuju veći osjećaj zadovoljstva i pravednosti u vezi (Bartolac i sur., 2011), zadovoljniji su podjelom kućanskih poslova te smatraju da su njihove partnerice također zadovoljne (Bijelić, 2011). To se može objasniti činjenicom da rodno egalitarniji stavovi povećavaju percipiranu bračnu kvalitetu muškaraca, dok smanjuju onu od strane žena (Amato i Booth 1995, prema McDaniel, 2008). Neovisno o tome što očevi misle i što trenutno čine, pokazuju značajnu samorefleksiju u odnosu na svoju ulogu očeva i partnera te pokušavaju preoblikovati očinstvo kroz uključivanje i „muških“ i „ženskih“ karakteristika (Cosson i Graham, 2012).

2. Empirijsko istraživanje

2.1. *Problem istraživanja*

Kao što sam već spomenula u teorijskom dijelu rada, očevima i majkama tradicionalno su se pripisivale različite roditeljske uloge. Majke su oduvijek bile zadužene za kućanstvo, brigu i skrb o djeci a tek nedavno im se krenula pripisivati i hraniteljska uloga zbog ulaska žena na tržište rada (Bartolac i sur., 2011; Galić, 2011; Kušević, 2011; McDaniel, 2008; Pahić, 2019; Si Han i Pei Jun, 2013; Topolčić, 2011 i drugi). S druge strane, uloge očeva bile su manje stabilne te više podložne promjenama i potrebama u društvu. Očevi su zbog toga kroz povijest zauzimali različite roditeljske i obiteljske uloge: uloga moralnog vođe, uloga hranitelja i zaštitnika, uloga modeliranja spolnih uloga za sinove, uloga roditelja pomagača, i naposljetku uloga aktivnog roditelja u partnerstvu s majkom (Lamb, 2000). Nadalje, znanstvenici/e koji/e proučavaju razlike (i sličnosti) u ulogama muškaraca/očeva i žena/majki unutar obitelji zagovaraju, ili esencijalističku perspektivu (Jeynes, 2016; McPherson i sur., 2018), ili polaze od teorije društvene konstrukcije očinstva i rodni uloga te se stoga zalažu za rodni egalitarizam (Galić, 2004; Gregory i Milner, 2011; Le Gresley, 2001; Magaraggia, 2012; Marsiglio i sur., 2000, McDaniel, 2008). Prema esencijalizmu, razlike između muškaraca i žena temelje se na biološkim karakteristikama (Gaunt, 2006; Silverstein i Auerbach, 1999), dok egalitarizam vjeruje u jednake sposobnosti muškaraca i žena (Gjurić i sur., 2014; McDaniel, 2008), a međusobne razlike uzrok su društvenih utjecaja. U skladu s navedenim perspektivama, očevi i majke imaju, ili jednaka, ili različita prava i obveze unutar obitelji.

Uzimajući u obzir različite povijesno pripisane uloge očeva i različite poglede na distinkciju muškaraca/očeva i žena/majki, za očekivati je da će djeca, majke, očevi te pojedinci u društvu imati različita očekivanja, stavove i vjerovanja o istim ulogama. Kroz već provedena istraživanja u Hrvatskoj (Bartolac i sur., 2011; Bijelić, 2011; Gjurić i sur., 2014) i svijetu (Boehnke, 2011; Cosson i Graham, 2012; McDaniel, 2008) možemo uočiti da žene i muškarci imaju egalitarnije stavove po pitanju rodni uloga u odnosu na prijašnja vremena. Međutim, bez obzira na promjene u stavovima, u praksi i dalje prevladavaju tradicionalnija ponašanja, pogotovo u sferi kućanskih poslova i brige o djeci (Bijelić, 2011;

Galić, 2011; Jugović i Kamenov, 2011; Pahić, 2019; State of the world's fathers, 2016; Topolčić, 2001). I dok su, za razliku od majki, očevi zadovoljni sa situacijom u sferi kućanskih poslova, imaju puno veće želje po pitanju brige o djeci (State of the world's fathers, 2016) te su zaokupirani mislima o djeci, uključujući vrijeme koje će provesti s njima (Bijelić, 2011; Gürkan i sur., 2021; State of the world's fathers, 2016), njihovu dobrobit i budućnost (Pahić, 2019). Očevi su svjesni utjecaja vlastitih vrijednosti i ponašanja na djecu (Daly i sur., 2009). No, njihove vrijednosti i percepcije o vlastitoj roditeljskoj ulozi mogu biti oblikovane strahom ili niskim samopouzdanjem, vjerovanjem da očevi kao roditelji nisu toliko važni i jedinstveni za život svoje djece kao što su majke ili određenim društvenim i kulturnim kontekstima u kojima očevi žive sa svojim obiteljima. Magaraggia (2012) u istraživanju s očevima, u kontekstu Italije, otkriva kako kulturološki modeli maskuliniteta ometaju procese emocionalnog povezivanja očeva i djece što dovodi do zbunjenosti i tenzija između starih i novih ideala. Istraživanje u Hrvatskoj koje je proveo CESI (Centar za edukaciju, savjetovanje i istraživanje) pokazalo je da „većina (muškaraca) zastupa rodnu ravnopravnost, no gledajući stavove vezane uz mušku rodnu ulogu, prevladava mišljenje koje podupire stereotipnu mušku ulogu te karakteristike stereotipne muške rodne uloge kao što su čvrstoća, hrabrost i neranjivost“ (Bijelić, 2011, 45). Takvi kulturni konteksti u kojima vladaju modeli maskuliniteta mogu utjecati na ponašanja, ali i na stavove o ulogama unutar obitelji. Osim makro kontekstualnih faktora, relevantni mogu biti mikro, mezo i egzo pa tako Le Gresley (2001) ističe da razni društveni akteri kao što su obitelj, prijatelji, mediji, radno mjesto, politički pokreti i religija također mogu vršiti utjecaj na poimanje uloge očeva unutar obitelji. U skladu s tim, McDaniel (2008) u svome istraživanju zaključuje da muškarci imaju egalitarnije stavove ako te iste stavove promovira država u kojoj žive. Utjecaj “drugih” na očeve dokazuje i istraživanje autorice Gaunt (2006) koje pokazuje da majčine percepcije o sličnostima između muškaraca i žena te stavovi o netradicionalnim obiteljskim ulogama također utječu na veće uključivanje očeva, a očevi osjećaju strah da će izgubiti kontakt s djecom ako prekinu odnos s majkom (Bijelić, 2011). Razlozi tomu mogu biti različiti te se pitam polazi li taj strah od vlastitog osjećaja o većoj vrijednosti/bitnosti majke ili osjećaja da društvo percipira majke kao važnije te je stoga uobičajeno da djeca ostanu s majkom nakon razvoda.

Nadalje, kroz spontane razgovore s ljudima u svojem okruženju mogla sam uočiti hvaljenje aktivnih i angažiranih očeva, čak i kada se radi o radnjama koje se, kad ih obavlja majka, uzimaju pod "normalno". S druge strane, često sam se susretala i sa stereotipnim stavovima koji slave koncept muževnosti kod muškaraca te ismijavaju sve što muškarci rade u svojoj roditeljskoj ulozi a da bi se moglo smatrati ženstvenim i nježnim. S obzirom da sam ja, osoba ženskog roda koja nema djecu, uočila takve kontradiktorne reakcije od strane okoline prema očevima, zanima me uočavaju li ih i očevi, i ako da, doživljavaju li ih na isti način.

Zbog svih tih različitih očekivanja i stavova koji mogu djelovati kao pritisak ili prepreka, ali i kao poticaj, pri ispunjavanju roditeljskih dužnosti ne želim se koncentrirati isključivo na dimenziju onoga što očevi čine unutar obitelji, kao što su mnoga istraživanja do sada činila, već na dimenziju njihovih vrijednosti, stavova i vjerovanja o roditeljskim ulogama u odnosu na uloge majki. Vrijednosti se mogu definirati kao „ideje ili vjerovanja o poželjnim ciljevima ili ponašanjima koje usmjeravaju odabir i procjenu ponašanja“ ovisno o njihovoj važnosti za pojedinca (Schwartz i Bilsky, 1987, prema Ferić i Kamenov, 2007, 52). Nadalje, vrijednosti su stabilne i trajne te usmjeravaju stavove i ponašanje pojedinca (Eysenck, 1954; Rokeach, 1973; Schwartz, 1992, sve prema Ferić i Kamenov, 2007, 52). Stavovi su isto tako nadređeni ponašanju. Postoje opći stavovi prema fizičkim objektima odnosno osobama i njihovim vanjskim karakteristikama te stavovi prema ponašanju tih istih osoba (Ajzen i sur., 2019). Prema Ferić i Kamenov (2007, 52), poznavajući vrijednosti, a time i stavove, lakše ćemo razumijeti, objasniti, i predvidjeti ljudsko ponašanje. Autori Ajzen i sur. (2019) spominju pristup razumnog djelovanja koji pretpostavlja da ponašanje ljudi razumno slijedi njihova uvjerenja, stavove i namjere. No, pokazalo se da stav ne mora uvijek predvidjeti ponašanja. Uostalom, upravo je istraživanje autorica Bartolac i sur. (2011) na 117 (izvan)bračnih parova pokazalo da stavovi i ostvarene obiteljske rodne uloge nisu u skladu jedno s drugim. Osobito kada se govori o roditeljskim dužnostima, pokazujući da i očevi i majke žele ravnopravnu raspodjelu obveza vezanih uz djecu u odnosu na ostvarenu praksu. U skladu s tim, iste autorice pretpostavljaju da muškarci i žene raspodjeljuju uloge pod utjecajem tradicionalnih kulturnih obrazaca, a ne na osnovi osobnih stavova, pri čemu je briga o djeci pretežito majčina dužnost (Bartolac i

sur., 2011). S obzirom da su vjerovanja i stavovi stabilnije vrijednosti od ponašanja (Ferić i Kamenov, 2007), u svom istraživanju želim se koncentrirati upravo na njih. Spoznavanje istinskih vrijednosti i stavova očeva može pridonijeti većem razumijevanju njihovog ponašanja kroz uočavanje (ne)usklađenosti ponašanja i stava te nam time dati uvid na koje aspekte uloga roditelja u pokušajima aktiviranja očeva staviti naglasak.

Iako su se znanstvenici/e u zadnje vrijeme sve više okrenuli/e ka proučavanju i istraživanju uloga očeva (Cano i sur., 2019; Gürkan i sur., 2021; Kozjek i sur., 2021; McPherson i sur., 2018; Pahić, 2019; i drugi), naglašavajući pritom važnost njihovog doprinosa za djecu i obitelj te pokušavajući sve više motivirati očeve da aktivno djeluju i uživaju u svojim roditeljskim dužnostima, fokus na majke i majčine roditeljske dužnosti i doprinose i dalje je dominantan. Ona istraživanja u kojima su očevi sudjelovali većinski su bazirana na kvantitativnim metodama (Gaunt, 2006; Keresteš i sur., 2011; Kozjek i sur., 2021; McPherson i sur., 2018; Pahić, 2019; Shears i Robinson, 2005; Topolčić, 2001) dok je onih kvalitativnih zaista jako malo (Carrillo i sur., 2016; Cosson i Graham, 2012; Gürkan i sur., 2021). Nadalje, mnoga se istraživanja i dalje koncentriraju na prakse i ostvarene uloge očeva (Bijelić, 2011; Craig, 2006; Kozjek i sur., 2021; Shears i Robinson, 2005) te često prema tim praksama pretpostavljaju o stavovima očeva, a druga pak ispituju majčine ili djetetove stavove prema roditeljskim ulogama (Allgood i sur., 2012; Brust Nemet i Vrdoljak, 2021; Yeung i sur., 2001). Ona istraživanja koja su se više približila spoznavanju stavova od strane muškaraca/očeva uključivala su sudionike oba spola, odnosno bračne parove. Primjeri tih istraživanja su: kvantitativno istraživanje autorice Gaunt (2006) s 209 izraelskih parova koje je bilo fokusirano na ispitivanje uključenosti u brigu o djetetu, ispitivanje esencijalističkih percepcija i rodnih ideologija te ispitivanje stavova o roditeljskim sposobnostima očeva; istraživanje autorica Keresteš i sur. (2011) s 453 para roditelja u području Zagreba koje je bilo fokusirano na stavove i percipiranu vlastitu kompetenciju roditelja u periodu adolescencije djeteta; te kvalitativno istraživanje s 30 očeva i majki iz Cipra koje su provele autorice Gürkan i sur. (2021), a koje je ispitalo kako muškarci doživljavaju očinstvo te kako majke doživljavaju očinstvo svojih muževa. Autorice Cosson i Graham (2012) provele su kvalitativno istraživanje isključivo s očevima

koje je otkrilo da se ispitanici očevi osjećaju kao “treći kotač” zbog osjećaja isključivanja iz roditeljskog tima od strane drugih.

U domaćem kontekstu teme koje ispituju roditeljske uloge očeva već su istražene u diplomskim radovima te se baziraju na kvalitativnim metodama istraživanja (Antunović, 2021; Gašljević, 2020; Mihaljević, 2020; Perić, 2021; Sučić, 2017). No, osim jednog, navedena istraživanja nisu se provodila isključivo s očevima. Mihaljević (2020) je provela istraživanje s majkama ispitujući kako one razumiju raspodjelu roditeljskih uloga, a uglavnom se koncentrira na majčino oblikovanje roditeljske uloge oca. Sučić (2017) je, s druge strane, ispitala stavove učitelja/ica prema ulogama očeva koncentrirajući se na suradnju očeva sa školom. Gašljević (2020) u svome istraživanju pak proučava portale namijenjene roditeljima propitujući na koje načine isti portali konstruiraju uloge očeva. Nadalje, Perić (2021) je u obzir uzela cijelu obitelj pa u svojem istraživanju putem fokus grupa ispituje stavove očeva, majki i djece o važnosti uključivanja očeva u odgoj djeteta, njihove percepcije o aktivnostima koje očevi obavljaju te na koje načine očevi iskazuju svoje emocije. Jedino istraživanje koje je provedeno isključivo s očevima provela je Antunović (2021), a u svojem istraživanju ispituje kako očevi „razumiju i prakticiraju vlastitu ulogu oca u odgoju adolescenata te koje čimbenike u procesu oblikovanja uloge oca tijekom djetetove adolescencije percipiraju značajnima“ (Antunović, 2021, 19). Iako se u njenom istraživanju otkrivaju specifičnosti očeve uloge u odnosu na majčinu, naglasak je na specifičnostima vlastite uloge u periodu adolescencije djeteta u odnosu na vlastite uloge prije adolescencije te stvarna ponašanja i promjene u odnosima sa svojom djecom (Antunović, 2021, 19).

Upravo zbog toga htjela bi ispitati stavove očeva o roditeljskim ulogama te kako očevi percipiraju roditeljske uloge očeva uspoređujući ih s roditeljskim ulogama majki. Pritom ne stavljam naglasak na njihova stvarna ponašanja i zauzete uloge unutar obitelji, već na njihove stavove o roditeljskim ulogama općenito te društvene aspekte koji potencijalno formiraju takva razumijevanja roditeljskih uloga. Stoga je *cilj ovog istraživanja ispitati kako očevi razumiju (ne)specifičnost roditeljske uloge očeva u odnosu na roditeljske uloge*

majki unutar konteksta u kojemu žive te koje društvene faktore i utjecaje prepoznaju u takvom oblikovanju roditeljskih uloga.

Promatrajući generalne percepcije očeva o roditeljskim ulogama te njihova poimanja sličnosti i razlika između očeva i majki, koncentrirajući se, prvo na individualne faktore kao što su vlastiti stavovi, vjerovanja i osobna mišljenja, a potom i na percipiranu poziciju očeva u odnosu na majke u društvu u kojemu se nalaze, smatram da ću pridonijeti boljem razumijevanju našeg potencijalnog utjecaja u formiranju roditeljskih uloga očeva, kojeg prenosimo kroz naše svakodnevne prakse.

Smatram da je istraživanje koje su proveli Carrillo i sur. (2016) najbližije ovomu. Istraživanje je provedeno u Kolumbiji, a 12 očeva sudjelovalo je u dubinskom intervjuu u kojem su se ispitala očeva vjerovanja o majčinstvu i očinstvu u kulturnom i društvenom kontekstu te njihova percepcija vlastitih roditeljskih uloga unutar obitelji u usporedbi s ulogama majki. Iako ispitanici u navedenom istraživanju jednim dijelom iznose stavove o tome što bi „dobar“ otac i „dobra“ majka trebali činiti, rezultati istraživanja većinski pokazuju percipiranu stvarnu podjelu uloga između ispitanih očeva i njihovih partnerica te aspekte odgoja u koje su oni sami uključeni, a nažalost izostavlja percepciju očeva o potencijalnim društvenim utjecajima pri oblikovanju takve uloge. No, bez obzira na navedeno, određeni nalazi u skladu su s rezultatima ovog istraživanja te ću ih predstaviti u daljnoj raspravi.

2.2. Postupci istraživanja

S obzirom da želim dubinski ispitati stavove i percepcije očeva za ovaj rad odabrala sam kvalitativno istraživanje koristeći polustrukturirani intervju s elementima intervjuu u hodu. Prema Brinkmann i Kvale (2005) u intervjuima je prisutan asimetričan odnos moći između istraživača/ice i sudionika. S obzirom na te nejednake pozicije moći, teško je postići interaktivnost u intervjuima, a jedan od načina je razgovor u pokretu (Brown i Durrheim, 2009). U skladu s tim autorica Kinney (2017) govori o intervjuu u hodu kao kvalitativnoj istraživačkoj metodi unutar paradigme mobilnosti (Sheller i Urry 2006, prema Kinney, 2017) koja uglavnom uključuje intervjuiranje sudionika uz zajedničko šetanje po određenoj

lokaciji, a potiče spontani razgovor te može smanjiti percipiranu nejednakost između istraživača/ice i sudionika (Kinney, 2017). Iako se metoda hodanja i intervjuiranja najčešće koristi za istraživanje povezanosti između pojedinaca i lokacije u kojoj se intervju provodi, Anderson (2004) spominje “bumbling” metodu u kojoj mjesto kretanja nije važno već je naglasak na samom procesu hodanja i razgovaranja, a sami čin hodanja omogućava sudionicima da se prisjete iskustava i da ih artikuliraju. Nadalje, hodanje uz sudionika smatra se inkluzivnim i partnerskim procesom, a sudionici se osjećaju ugodnije jer je pritisak intervju licem u lice uklonjen (Kinney, 2017). Što se tiče odabira lokacije kretanja, bira ju, ili istraživač/ica, ili sudionik/ca (Evans and Jones 2011, prema Kinney, 2017) no smatram da se može postići i dogovorom. Ovo istraživanje provodilo se na lokacijama koje su birali očevi. Pri realiziranju intervju u hodu treba uzeti u obzir nepredvidive faktore poput vremenskih (ne)prilika i fizičkih sposobnosti sudionika (Kinney, 2017). U ovom istraživanju svi sudionici bili su spremni na hodanje te su birali njima poznate lokacije na koje vole ići u svom svakodnevnom životu. Smatram da je ovo jedinstven način provođenja istraživanja s očevima jer pruža opušteniju atmosferu što mi je i bio cilj s obzirom na to da se razlikujem od očeva u svojoj poziciji istraživačice, a također se razlikujem i u svojim osobnim iskustvima od očeva. Za razliku od očeva, ženskog sam spola te za razliku od roditelja općenito, nemam vlastito dijete te stoga smatram da je potrebno stvoriti okruženje u kojemu će očevi imati više motivacije i hrabrosti izreći svoje stavove.

Svaki intervju bio je sniman diktafonom kako bi razgovore sa sudionicima i izjave sudionika lakše i ispravnije transkribirala, analizirala, grupirala i interpretirala. No postojao je rizik da, zbog potencijalne okolinske buke, određeni dijelovi intervju ne budu razumljivi prilikom ponovnog slušanja. Nažalost to se u par dijelova razgovora i dogodilo (buka od vlaka, lavež pasa, glasno smijanje drugih ljudi u prolazu, vjetar). Nadalje, nedostatak intervju u hodu je i nemogućnost pisanja bilješki te sam stoga odmah pri završetku svakog intervju zapisala dijelove koje smatram bitnima, uključujući i neverbalna ponašanja i reakcije sudionika. To ne znači da sam druge dijelove razgovora ignorirala i/ili da mi se mišljenje o važnosti pojedinih izjava nije promijenilo tijekom analize rezultata.

2.3. *Sudionici istraživanja*

Sudionici ovog istraživanja bili su očevi koji su činili prigodan (neprobabilistički) uzorak do kojeg sam došla putem raznih ustanova, udruga i klubova za slobodnovremenske aktivnosti, a pretežito putem sportskih klubova.

Kod odabira sudionika nisam htjela uključiti očeve starije djece, odnosno očeve adolescenata. Smatram da su starija djeca samostalnija, manje ovisna o roditeljima, te sklonija utjecaju vršnjačkih grupa. To ne znači da roditelji nisu važni u životima adolescenata i da ne vrše nikakav utjecaj. No, ovisno o razini sukoba i slaganja između roditelja i starije djece, očevi mogu formirati stavove o tome kako su već “uspjeli” ili “podbacili” u svojoj roditeljskoj ulozi. Ne može se točno odrediti kada počinje adolescencija. Prema Svjetskoj zdravstvenoj organizaciji (engl. World Health Organization)⁴, ona traje od desete godine života, dok prema Keresteš i sur. (2011) adolescencija započinje s jedanaest godina, a dob ulaska u adolescenciju razlikuje se između djevojčica i dječaka. Za ovo istraživanje odlučila sam kao dob ulaska u adolescenciju odabrati 11 godina. Stoga sudionike ovog istraživanja čine očevi djece mlađe od 11 godina.

S obzirom da nisam imala nikakvu predodžbu o potencijalnoj zainteresiranosti očeva i koliko će se očeva odazvati, broj očeva nije bio unaprijed određen. Na kraju se javilo 7 očeva te su svi uključeni u istraživanje. Prosječna dob očeva koji su sudjelovali u istraživanju je 38.57 godina s donjom dobnom granicom od 30 godina, a gornjom od 45 godina. Iako se od njih nije tražila ta informacija, većina ih je otkrila i razinu svog obrazovanja i zanimanje. Dvojica imaju završenu srednju stručnu spremu, četvorica visoku stručnu spremu, dok je za jednog oca ostalo nepoznato. Svi su biološki očevi svojoj djeci i odgajaju djecu zajedno s majkom djeteta/djece. Dva oca imaju dvoje djece dok ostali imaju jedno dijete. Svi očevi su odrasli u blizini mjesta u kojem trenutno žive i u kojem se provodilo ovo istraživanje.

⁴ https://www.who.int/health-topics/adolescent-health#tab=tab_1

2.4. *Tijek istraživanja*

Kvalitativna istraživanja sa sobom nose određene etičke izazove te sam stoga, prije samog početka istraživanja, predala nacrt istraživanja na procjenu od strane Povjerenstva za etičnost u pedagojskim istraživanjima na Odsjeku za pedagogiju Filozofskog fakulteta Sveučilišta u Zagrebu. Prvi etički izazov je osiguravanje anonimnosti sudionika. S obzirom na to da se istraživanje provodilo unutar jedne županije te pretežito putem ustanova za slobodnovremenske aktivnosti i sportskih klubova, postoji mogućnost da se pojedini sudionici istraživanja međusobno poznaju. No, prilikom izvještavanja o rezultatima nisam navodila stvarna imena sudionika niti imena osoba koje su očevi spomenuli. Nisam spominjala ni sljedeće podatke: klub iz kojeg su se javili, njihovu točnu dob ili dob djece te njihovo zanimanje. Pri citiranju izjava sudionika nastojala sam izostaviti poštapalice ili druge karakteristike govora sudionika prema kojima bi ih netko mogao prepoznati. No, u slučaju da su pojedinci podijelili jedinstvena iskustva sa mnom postoji mogućnost da ta iskustva budu prepoznata od osoba koje ih poznaju a koje će se susresti s ovim radom. No, sudionike sam upozorila na navedene etičke dileme te im dala mogućnost da me upozore ako ne žele da se određene izjave prenose. Nadalje, pitanja povezana s roditeljskim ulogama mogu izazvati osjećaj nelagode pri čemu ono može uključivati rizik za sudionike koji je veći od minimalnog. Međutim, u ovom istraživanju pitanja nisu bila usmjerena ka osobnim iskustvima, već ka očevom razumijevanju načina na koji su roditeljske uloge oce i majke oblikovane u kontekstu u kojemu žive, te zbog toga nisu zadirala u privatnost sudionika. Postoje i drugi etički izazovi koji su povezani s intervjuom u hodu kao metodi istraživanja. Tijekom provođenja intervjua u hodu postojala je mogućnost da sudionici sretnu osobu koju poznaju čime bi se narušila zaštita njihove anonimnosti. Taj sam etički izazov također naglasila sudionicima prije početka istraživanja te sam očevima dala mogućnost da u tom slučaju odustanu od istraživanja. No takav slučaj nije se dogodio.

Nakon što sam dobila odobrenje Povjerenstva (Prilog 1) krenula sam u potragu za sudionicima. Prvo sam poslala upit putem elektroničke pošte predstavnicima/ama, ravnateljima/cama, ili trenerima/cama klubova, udruga i ustanova za slobodnovremenske aktivnosti, a čije sam kontakt podatke uspjela pronaći putem interneta i društvenih mreža.

U upućenom upitu sam priložila Pozivno pismo za očeve (Prilog 2) i Informacijsko pismo (Prilog 3) te zamolila da, ukoliko se slažu s provođenjem istraživanja, podijele pozivno pismo odraslim članovima kluba koji su očevi te očevima djece koja sudjeluju u aktivnostima kluba (sudionici istraživanja su dakle i članovi koji su očevi ali i očevi djece koja su članovi). Pritom sam naglasila da poziv prenose direktno očevima s kojima će se susresti ili očevima čije kontakte posjeduju, a ne putem djece koja polaze klub ili putem majki. To sam učinila kako djeca i majke ne bi imala saznanja o potencijalnom sudjelovanju očeva u istraživanju (osim ako otac sam nije odlučio to podijeliti s njima) te kako bi smanjila potencijalno vršenje utjecaja na sudjelovanje očeva. U pozivnom pismu bili su navedeni moji kontakt podatci na koje su se zainteresirani očevi mogli dobrovoljno javiti i dobiti dodatne informacije o provođenju intervjua. Nakon prvog kruga slanja mailova (poslala sam ih 19) javila su mi se samo dva oca. U međuvremenu sam se raspitala o drugim klubovima, udrugama i ustanovama za slobodnovremenske aktivnosti u okruženju u kojemu sam odlučila provoditi istraživanje, a koje nisam uspjela naći na internetskim stranicama. Nakon kratkog vremena ponovno sam poslala mailove novo-otkrivenim rekreativnim klubovima, a prijašnje sam pokušala i telefonski kontaktirati kako bi, u slučaju da se netko javi, provjerila jesu li zaprimili moj mail i, ako nisu, da se usmeno dogovorimo oko potencijalne mogućnosti provođenja istraživanja. Samo njih par mi je uzvratilo poziv pri čemu mi je bilo objašnjeno da je većina trenera/ica odsutno uslijed drugih obveza, vezanih specifično za taj period godine. No, bez obzira na situaciju, odlučili su pokušati doći do očeva i prenijeti informacije o istraživanju. Nakon tjedan dana, javilo mi se još sedam očeva. Svim očevima koji su mi se javili poslala sam informacijsko pismo. Kada su ga proučili ponovno su me kontaktirali kako bi potvrdili svoje sudjelovanje i iskazali želje i mogućnosti o mjestu i vremenu provođenja intervjua. Potom im je bila poslana i Suglasnost za sudjelovanje u istraživanju (Prilog 4). Dva oca su u međuvremenu odustala od istraživanja. Ostali očevi su proučili Suglasnost te ju potpisali na početku našeg susreta.

Svaki intervju započeo je međusobnim upoznavanjem svakog sudionika i mene kao istraživačice. Zahvalila sam očevima što su uz svoje obiteljske i poslovne obveze odlučili izdvojiti vrijeme kako bi sudjelovali u intervjuu te mi pomogli da diplomiram. Očevima

sam ponovila da će njihovi odgovori biti transkribirani i anonimizirani te da se njihova prava imena neće koristiti niti spominjati ni u kojem dijelu transkripata i završnog rada. No, sudionici su izrazili kako ih to ne brine i da, što se njih tiče, sve može biti preneseno. Bez obzira na to, smatram da je zaštita identiteta sudionika vrlo bitna te sam i dalje nastojala anonimizirati podatke te ukloniti sve ono što bi moglo služiti kao identifikacijski faktor (na primjer: ime i prezime sudionika, imena djece, imena majki i/ili drugih članova obitelji, radno mjesto, naziv grada i specifičnog kluba/udruge/ustanove).

S obzirom na to da želim dubinski ispitati stavove očeva imala sam pripremljene smjernice i moguća pitanja (Prilog 5 – Protokol istraživanja), ali sam htjela da rasprava u suštini bude fleksibilna dokle god ne prelazi granice cilja ovog istraživanja. No, očevima je bilo teže pričati bez konkretno postavljenih pitanja. I dok su neka pitanja rezultirala opširnijim i/ili konkretnijim odgovorima od strane očeva, ponekad su odgovarali kratko te nisu uvijek mogli obrazložiti svoje odgovore. Neki očevi na određena pitanja nisu ni znali dati odgovor, no tu šutnju s njihove strane ne promatram kao problem. Čini mi se da su upravo ta pitanja, pitanja koja su izazvala šutnju, najviše potaknula očeve na razmišljanje, a njihova šutnja također se može promatrati kao vrsta odgovora.

Na kraju svakog provedenog intervjua, usmeno sam ponovno potvrdila suglasnost sudionika kako bi utvrdila da se očevi tijekom intervjua nisu predomislili te i dalje dozvoljavaju da se određene izjave citiraju uz anonimiziranje podataka. Niti jedan otac nije povukao svoju suglasnost. Intervjui su u prosjeku trajali 32 minute i 8 sekundi. Najkraći intervju trajao je 15 minuta i 45 sekundi, a najduži 49 minuta i 24 sekunde.

2.5. Obrada podataka

Prije same analize podataka obavila sam samorefleksiju na svoje iskustvo u istraživanju te stavove o odgovorima očeva. Autorica Čorkalo Biruški (2014) ističe da je provođenje (samo)refleksije, prije i za vrijeme istraživanja, bitno kako bi prepoznali vlastite pristranosti, uloge i pozicije u odnosu na sudionike. Kao što sam već napomenula, razlikujem se od očeva u svojem životnom iskustvu, a vlastita iskustva koja imam sa svojim ocem mogu prouzročiti subjektivne reakcije prema odgovorima očeva (pozitivne i

negative) te zbog toga trebam prepoznati te instance i njihov potencijalni utjecaj na analizu podataka. Proces refleksije i samorefleksije nastavio se kroz cijelu analizu podataka.

S obzirom na to da sam koristila metodu intervjua u kojoj sam dijaloge snimala diktafonom, transkribirala sam audiozapise u tekstualni oblik pri čemu sam pazila na ispravnost prenesenih izjava i informacija. Određeni dijelovi razgovora bili su nerazumljivi zbog vanjske okoline i buke te sam stoga te dijelove razgovora izostavila iz transkripcije i analize. Iako sam transkribiranje odrađivala neposredno nakon provedenih intervjua te sam smatrala da se sjećam odgovora sudionika, nisam htjela riskirati krivi prijenos informacija i izjava. Audiozapise sam preslušala više puta kako bi se uvjerala u ispravnost svih navođenja a nakon toga sam ih uništila. Audiozapise sam, do uništavanja, čuvala pohranjene na mobitelu u “sigurnoj mapi” s lozinkom. Transkribirane i anonimizirane intervjue čuvam pohranjene u zaštićenom računalnom dokumentu te ću ih uništiti kada prođe 60 mjeseci od datuma obrane diplomskog rada, a zajedno s njima ću uništiti i potpisane suglasnosti. Pristup transkriptima imam samo ja i, ako je potrebno, moja mentorica.

Dobivene podatke analizirala sam koristeći induktivnu refleksivnu tematsku analizu. Prema autoricama Braun i Clarke (2006, 2021, 2023) ova metoda fleksibilniji je i pristupačniji oblik analize podataka te je stoga prigodna za istraživače/ice s (ni)malo kvalitativnog istraživačkog iskustva. Iste autorice navode šest ključnih koraka pri izvođenju tematske analize: upoznavanje s dobivenim podacima (uključujući transkripciju podataka), generiranje početnih kodova, generiranje početnih tema, pregled i razvoj tema, pročišćavanje, definiranje i imenovanje tema, te na kraju zapisivanje, odnosno izrada izvješća (Braun i Clarke, 2006, 2021).

Nakon transkripcije i upoznavanja s podacima, uronila sam u dubinu dobivenih sadržaja kroz aktivno čitanje transkripata koje uključuje traženje značenja i obrazaca. Sadržaj sam čitala (i slušala) više puta, a u ovoj fazi sam započela bilježiti i označavati ideje za kodiranje te dodavati bilješke koje sam zapisala neposredno nakon provedenih intervjua. Nakon što sam dobila uvid u cjelokupni sadržaj dobivenih podataka krenula sam s generiranjem početnih kodova. Kodove sam generirala ručno: pisanjem bilješki,

podcrtavanjem mogućih uzorka te spajanjem povezanih sadržaja. Ponovno sam proučila generirane kodove te razmotrila moguće načine kombiniranja kodova u glavne teme i moguće podteme. Bitno je napomenuti da sama učestalost i ponavljanje izjava nije dovoljna za odabir teme, ono također obuhvaća procjenu važnosti određenih izjava za cjelokupni cilj istraživanja. Slijedila je faza pregledavanja tema, koja uključuje spajanje, razdvajanje i odbacivanje već formiranih tema po kriterijima unutarnje homogenosti i vanjske heterogenosti (Patton, 1990, prema Braun i Clarke, 2006). Podaci unutar jedne teme trebali bi biti smisleno povezani, a između svake teme treba postojati jasna razlika. Iz ovog procesa može proizaći i stvaranje novih tema. Upravo to se i dogodilo, a s obzirom na izmjene u temama vraćala sam se na kodiranje podataka zbog mogućnosti da su određeni kodovi, relevantni za dobivene teme, u ranijim fazama bili propušteni. Nakon toga sam uspjela definirati i imenovati svaku temu te odrediti koje podatke svaka tema obuhvaća. (cijeli proces prati teoriju autorica Braun i Clarke, 2006, 2021, 2023). Terry i sur. (2017) nude odličan prikaz tematske analize, a u svom radu pružaju detaljnu demonstraciju i procese provođenja tematske analize te nude prikaz konkretnih primjera generiranih kodova i glavnih tema na jednom provedenom istraživanju. Također dijele primjere svoje samorefleksivnosti, a kao jedan od koraka navode propitivanje osobnog interesa za temu čime se može doći do važnih spoznaja o vlastitom utjecaju na prikupljanje podataka i njihovu analizu (Shaw, 2010; prema Terry i sur., 2017). Osobno mi je, kao novoj istraživačici, njihov prikaz znatno pomogao jer sam se na njihovom primjeru mogla bolje upoznati s procesima tematske analize koji su, nakon čitanja teorije o tematskoj analizi, ostali nedovoljno jasni ili pogrešno shvaćeni. Iako je tema istraživanja na kojoj prikazuju primjere drugačija od teme ovog rada, prikazi koje nude i dalje su mi poslužili kao vodilja pri definiranju glavnih tema te postavljanja granica između tema. U nastavku slijedi izrada izvješća, odnosno prikaz rezultata i rasprava.

3. Rezultati i rasprava

Iako u razgovorima s očevima nisam htjela zadirati u privatnu sferu njihovih života već se osvrnuti na općenite stavove i razmišljanja o očevima u našem društvu, očevi su sami krenuli pričati o vlastitim iskustvima ili iskustvima ljudi koje poznaju s osvrtanjem na stvarna ponašanja. Čini se da je očevima bilo lakše pričati o vlastitoj ulozi oca u usporedbi sa svojim partnericama, majkama djeteta. S druge strane, teže su procjenjivali općenito stanje i poziciju očeva u našem društvu u odnosu na majke jer pretežito smatraju kako ne bi trebalo preveliku pozornost pridavati društvenim stavovima i očekivanjima. Od samog početka analize podataka mogla sam uočiti razlike u percepcijama očeva te da se intervjuirani očevi međusobno razlikuju u svojim stavovima i pristupu prema postavljenim pitanjima. No, prateći korake u tematskoj analizi koji su definirani u prethodnom poglavlju te pomnim proučavanjem dobivenih podataka, uspjela sam uočiti aspekte roditeljske uloge očeva koji su većinski zastupljeni i zajednički ispitanim očevima. Velika količina kodova u početku je stvorila opširne teme koje su ponekad sa sobom nosile dvojako značenje. Takvi rezultati zahtjevali su ponovno revidiranje kodova i tema s ciljem dobivanja konkretnih rezultata koji će što više obuhvatiti relevantne izjave očeva koje odgovaraju cilju istraživanja. Izjave sudionika te s njima povezane kodove međusobno sam spajala u smislene kategorije metodama ručnog zapisivanja i „copy-paste“ metodom u elektroničkom obliku. Te kategorije suzile su mogući odabir tema te dale uvid u potencijalna spajanja dosad odvojenih kategorija u jednu. Najveći izazov bio mi je odbacivanje određenih kodova i tema koje su uključivale određene izjave sudionika koje sam smatrala zanimljivima no nažalost nisu pridonosile cilju ovog istraživanja, a njihovo uključivanje uzrokovalo bi preveliku zasićenost podataka i veliku količinu citiranja.

Na kraju sam definirala 4 osnovne teme o očevom razumijevanju (ne)specifičnosti roditeljske uloge očeva u odnosu na roditeljske uloge majki uključujući i društvene faktore i utjecaje koje (ne) prepoznaju u takvom oblikovanju roditeljskih uloga:

1. Očevi kao „čvrsta ruka” obitelji sa zaigranim osobinama
2. Projekt je isti – dijete
3. Umanjivanje očeva u javnom prostoru kroz veličanje uloge majki

4. Oblikovanje uloge očeva kao vlastiti izbor pod (ne)svjesnim utjecajem okoline

Pritom tema o očevima kao „čvrstoj ruci“ obitelji sa zaigranim osobinama predstavlja percipirane specifičnosti očeve uloge iz perspektive ispitanih očeva. Druga tema predstavlja nespecifičnost očeve uloge, odnosno ono što očevi vide kao zajedničko njima i majkama. Treća tema predstavlja potencijalni društveni utjecaj kroz veće slavljenje uloge majki u društvu te nerjetko zanemarivanje očeva, njihovih želja i izazova s kojima se nose. S obzirom da se u razgovorima s očevima pojavljuju i druge dimenzije društvenog konteksta koje očevi odbijaju prihvatiti kao potencijalni utjecaj, odlučila sam formirati i četvrtu temu koja će obuhvatiti očevu razumijevanje oblikovanja uloge očeva kao vlastiti izbor (Popis generiranih kodova i Tablica s definicijama tema nalaze se u Prilogu 6 i 7).

3.1. Očevi kao „čvrsta ruka“ obitelji sa zaigranim osobinama

. Iako većina očeva u ovom istraživanju smatra da su očevi i majke podjednako vrijedni u životima svoje djece, u razgovoru se moglo naslutiti da ipak prepoznaju određene specifičnosti u svojoj ulozi roditelja. Očevi su, prema jednom mišljenju zabavljači, a s druge strane predstavljaju autoritet i donose odluke.

Očevi ističu kako smatraju da su vrlo bitni u pripremi djeteta za život, a to je pokazalo i istraživanje autora Jeynes (2016).

S1: „...glavni cilj mi je da dijete uspije u životu, da zna naučiti past al da se od svega zna naučit dignut...također da to dijete zna što je dobro, a što je loše”

S5: „...ove neke disciplinske mjere, odgojne, da se zna neki red, da se zna što je društveno prihvatljivo, što je neprihvatljivo...”

Očevi predstavljaju veći autoritet nego majke zbog čvršćeg i strožeg odgoja, a ono može pridonijeti većoj disciplini i samostalnosti. Jedan otac (S2) čak smatra da je umjereno pokazivanje strogoće nužno za brigu o djetetu, a drugi (S7) ističe važnost discipline smatrajući da se ne smije djetetu dati “sve na dlan” te da se dijete u životu mora naučiti boriti samo. Jedan otac posebno ističe autoritet očeva polazeći od percepcije da majke to jednostavno nisu te je stoga to jedinstveno za očeve.

S4: „Autoritet. Jer žena nije. Ona mu popusti.... Ja ne dam to. Ja pokušavam biti autoritet.”

Pojam autoriteta češće je vezan uz tradicionalnu ulogu očeva, no čini se da je taj aspekt očinske uloge zadržan i u današnjem društvu s obzirom na to da većina očeva u ovom istraživanju iskazuje prakticiranje neke vrste autoriteta, autoritativnosti i discipline. Si Han i Pei Jun (2013) uloge očeva promatraju kroz ekspresivnu, instrumentalnu i mentorsku dimenziju. Odgovori očeva ukazuju na to da je instrumentalna dimenzija, koja uključuje zaštitu te razvijanje odgovornosti, neovisnosti i discipline, ono što je kod očeva izraženije nego kod majki. No, čini se da očevi preuzimaju takvu ulogu zato što smatraju da je ona potrebna za pravilan odgoj djeteta a majke ju teže prakticiraju, odnosno češće popuštaju svojoj djeci. U istraživanju koje su proveli Carrillo i sur. (2016) očevi se također opisuju kao autoritet u kući, no isto tako navode da tu ulogu dijele sa svojim suprugama. U ovom istraživanju samo jedan sudionik (S7) iskazuje kako je autoritet i provođenje discipline zajedničko i kod njega kao oca i kod supruge, odnosno majke.

Nadalje, očevi prepoznaju specifičnost svoje uloge kroz svoju fizičku jačinu te sposobnost da na sebe preuzmu veći dio fizičkog napora koji može uključivati fizički zahtjevne igre ili podizanje i nošenje djeteta kada se ono ozlijedi. Zbog navedenog aspekta, djeca se uz očeve mogu osjećati sigurnije i više zaštićeno od vanjskih prijetnji i ozljeda. U skladu s tim, jedan otac navodi sljedeće:

S4: „...kad se (dijete) zna lupit', kad ga nešto jako boli, uvijek zna pitat' di je tata. Možda je više sigurniji u mene da ću mu ja negdje više pomoć.”

S druge strane, očevi promatraju uloge očeva kroz percepciju onoga što očevi, za razliku od majki, ne mogu biti. Pritom se najviše osvrću na emocionalni aspekt odgoja, a Jeynes (2016), kao i ispitanici očevi, pronalazi da su majke brižnije i strpljivije u odnosu sa svojom djecom.

S3: „Uvijek mi se čini da nekako taj emotivni dio prema djeci možda treba biti naglašeniji (kod majke), premda i od očeva to treba dobivati, al od majke možda na neki poseban način koji mi muškarci ne možemo.”

Dokaz ovome pronalazimo i u odgovorima sa samog početka intervjua. Naime, u uvodnom dijelu intervjua zamolila sam očeve da, ako mogu, opišu ulogu oca sa samo jednom riječi ili frazom, a nakon što su dali odgovor zamolila sam ih isto i za majke (odgovori su prikazani u Tablici 1). Čak tri odgovora (S3, S4, S6) uključuje izraze povezane s nježnošću majke. S druge strane, niti jedan sudionik nije ponudio takvu asocijaciju za očeve. To naravno ne znači da očevi ne mogu biti nježni te da nemaju emocije prema djetetu, ali generalno se smatra da je kod majke taj aspekt posebniji i izraženiji. Također je vidljivo da su isti očevi više složni oko majčine uloge jer su za oca upotrebljavali različitije pojmove.

I dok većina očeva prepoznaje karakteristike koje bi se mogle povezati s muževnom čvrstoćom i snagom, aspekt igre s djecom također je prepoznat kao nešto po čemu su očevi posebni i drugačiji od majki. Naime, određeni očevi (S5, S6) smatraju da su majke više za mirnije i smislenije aktivnosti dok su očevi više “nestašni”.

S5: „Ja sam više s njima vani, izvodim više gluposti (s njima). Mama nije taj tip. Ona će njima dat da crtaju, da rade tijesto...”

Odgovori očeva u skladu su s navodima autora Lamb i Lewis (2011, prema Horvath i sur., 2015) koji govore da su očevi u igri s djecom razigraniji dok su majke umirujuće. Prijašnja istraživanja također su dokazala posebnu uključenost očeva u igri s djetetom (Carrillo i sur., 2016, Gürkan i sur., 2021).

Tablica 1 Iskorištene riječi za opis očeva i majki

SUDIONIK	OTAC	MAJKA
S1	Roditelj, život	Roditelj, život
S2	Dobri	Još bolje
S3	Donosi odluke	Sve će napraviti (nježna, topli, uslužna)
S4	Autoritet	Nježnost
S5	Umanjeni u odnosu na majke	Preuveličane u odnosu na očeve
S6	Zabavljač	Njegovateljica
S7	/	/

U Tablici možemo uočiti da posljednji sudionik (S7) nažalost nije ponudio niti jednu asocijaciju za očeve ili majke. No analizirajući njegove kasnije odgovore pretpostavljam da bi njegov odgovor bio u skladu sa S1 koji izjednačava uloge očeva i uloge majki jer je u više navrata izjavio: „Pa ja mislim da je sve to isto.” Onda kada su očevi i izjednačavali uloge majki i očeva, ne prepoznajući ništa jedinstveno, činili su to promatrajući zajedničke namjere i ciljeve roditelja za svoju djecu.

3.2. Projekt je isti – dijete

Iako očevi primjećuju određene suštinske razlike između sebe kao oca te svojih žena (majki) i majki općenito, ne žele odvajati majčinstvo i očinstvo u dvije zasebne kategorije već naglašavaju da roditelji trebaju djelovati skupa u svrhu osiguravanja dobrobiti djeteta. U skladu s tim, jedan otac (S1) pod roditeljskom uključenosti podrazumijeva „pokušaje oba roditelja da dijete ima sve u životu“.

Promišljajući o očevom i majčinom zajedničkom odgoju djeteta zaključuju da bi očevi i majke trebali biti malo drugačiji, a ne kompletno isti.

S3 navodi: „Ja ne bi izbrisao sve razlike, ali ne bi ni stavio takve jake granice da oca baš briga što radi mama i mamu baš briga što radi otac.“

Ovakvi stavovi u skladu su s promišljanjima Čudine-Obradović i Obradović (2006) koji smatraju da se važnost očevog angažmana nalazi upravo u toj različitosti od majke te da istodoban ali drugačiji utjecaji majke i oca najpovoljnije djeluju na razvoj djeteta. Đorđević i Maksimović (2022) također navode da bi se povoljni ishodi djece mogli prvenstveno pripisati rezultatu interakcije s dva roditelja različitih vrijednosti, rječnika i roditeljskih stilova. U skladu s tim, jedan otac eksplicitno govori o jednakoj važnosti i očeva i majki kroz njihovu različitost.

S2: „A ne, ne, otac je jednako bitan, ali opet se vraćamo na isto, otac brine o djetetu a majka mu daje ljubav.“

Ali, ta se podjela ne mora odvijati isključivo prema spolu već prema individualnim karakteristikama, stavovima i motivacijama za brigu o djetetu. Nadalje, smatraju da bi za dobrobit djeteta najbolje bilo da su roditelji, bezobzira na svoju međusobnu sličnost ili različitost, kompatibilni.

S2: „Mama i tata moraju biti kompatibilni. Treba pokazati i jednu i drugu stranu, i dobrog i lošeg policajca.“

Slične rezultate pokazuje i istraživanje koje su proveli Carrillo i sur. (2016) u kojem mnogi očevi doživljavaju uloge majke i oca kao komplementarne, a brigu o djetetu kao zajednički zadatak. Jedan sudionik ističe primjer obitelji u kojima vladaju obrnute uloge od onih tradicionalnih smatrajući da takva obiteljska organizacija također može funkcionirati:

S5: „Ima i obrnutih primjera. Gdje su majke na primjer karijeristice i taj osjećajni dio im je zapostavljen više u obiteljskom životu jer, eto, ganjaju karijeru. A s druge strane ima i očeva koji su nježniji i osjećajniji. To je jednostavno individualno.“

Drugi otac pak uočava taj odmak od tradicionalno pripisanih karakteristika prema spolu promatrajući karakteristike jednog djeda i bake koje svakodnevno susreće u svojem životu:

S4: „Djed joj pruža dosta nježnosti na primjer i ono stalno je uz njega, oko njega, mazi se s njim, kad god je s njim vani na igralištu... baka joj je hladna jako.“

Iznenadujuće, otac koji je među ispitanim sudionicima pokazao najtradicionalnije stavove (S2) također se slaže s razmišljanjima drugih da očevi i majke mogu „obrnuti“ svoje uloge, no samo u slučaju kada se, i otac, i majka toga čvrsto pridržavaju. U skladu s tim S5 navodi: „Da se zna, nebitno, ti si zaslužan za to, ja sam za to, al zajedno smo za naše dijete.“

Većina roditelja u istraživanju koje su proveli Carrillo i sur. (2016) također smatra da oba roditelja mogu imati slične roditeljske vještine, a onda kada je jedan roditelj odsutan, drugi može preuzeti njegovu ili njezinu ulogu. Ovakvi pogledi više su u skladu s egalitarnim

stavovima koji ne vjeruju u podjelu obveza i poslova po spolu, a mogućnosti i karakteristike roditelja više promatraju kao slične nego različite.

Nadalje, određeni očevi važnost svog (i majčinog) doprinosa djetetu promatraju kroz razvojne faze djeteta. Pa tako, iako će određena djeca u određenim periodima života biti privrženija očevima nego majkama, očevi smatraju da su u prvim godinama života majke bitnije jer su rodile dijete, doje ga te time najviše utječu na biološki razvoj djeteta. A upravo u tim godinama očevi upotpunjuju odgoj djece tako što su stalno u pričuvi majci da naprave što god njima u tom trenu može najviše pomoći.

S5: „Mislim da se to mijenja po nekakvim tim fazama odgoja djeteta. Naravno da je u prvim godinama života bitnija biološka majka iz ovog biološkog razvoja, a kasnije se to mijenja pa ja mogu reći da osjećam da je sad u ovom nekom periodu moja kćer mene doživjela jednako kao i majku, možda i neki puta više.”

3.3. Umanjivanje očeva u javnom prostoru kroz veličanje uloge majki

U Tablici 1 možemo uočiti da je jedan ispitanik (S5) pristupio razlikovanju očeva i majki tako da odgovori kakvom vidi poziciju očeva i majki u društvu, pri čemu su očevi umanjeni u odnosu na majke, a majke preuveličane u odnosu na očeve. Kroz analizu podataka mogla sam uočiti da i drugi ispitanici očevi imaju slične stavove iako ih ne navode tako eksplicitno. No jedan otac (S2) i sam uzdiže majke u odnosu na očeve tvrdeći: „Očevi su dobri...Majke su iste kao i očevi samo još bolje“. Nažalost nije mogao dati obrazloženje za svoj odgovor no u daljnjem razgovoru može se naslutiti da njegova percepcija polazi od pretpostavke da “one (majke) najbolje znaju što trebaju napraviti”. Ti stavovi mogu se uočiti i kroz očeva razmatranja o obilježavanju Dana očeva i Majčinog dana. Svi očevi prepoznali su Dan očeva kao dan koji slavi ulogu očeva u obitelji dok je jedan otac (S3) prepoznao i Blagdan svetog Josipa kao zaštitnika očeva. Međutim, u Hrvatskoj se oboje obilježava na isti datum, 19. ožujka svake godine, a postoji i internacionalni Dan očeva koji se slavi svake treće nedjelje u lipnju. Očevi, iako znaju za taj dan, ne znaju točno kada je te smatraju da ne bi ni znali za taj dan da nemaju djecu koja polaze neku vrstu odgojno-obrazovne ustanove. Neki čak smatraju da taj dan uopće nije bitan, niti za njih, niti iz društvene perspektive.

S4: „On (dijete) bi i za Dan očeva donio medalju iz vrtića. Dobio sam iako ja nisam znao uopće da je to taj dan. Nigdje ništa nitko nije spomenuo. Više se prenaša ženama nego muškima. Kad je dan muškaraca?”

S5: „Postoji Dan očeva, ali mislim da ima važnost jednaku kao i ova lokva vode ovdje. Evo da sad pitate tu (na ulici) 10 muških i 10 ženskih, možda će dvoje upitno znati kad to je. Teško da bi se mjesec pogodio, a pogotovo i datum.”

U svojim stavovima pronalaze mnoge razloge, a najčešće smatraju da je Majčin dan bitniji u usporedbi s Danom očeva zato što je samim majkama taj dan važniji te im emocionalno više znači nego očevima, a i majke su više zaslužile taj dan jer su mjesecima nosile dijete i rodile ga pa se to treba i više cijeliti. No, iako očeви tvrde da im taj dan ništa ne znači, očeви čija djeca idu u vrtić ili školu neverbalno izražavaju veliku sreću pričajući o darovima koje su im vlastita djeca napravila. Jedan otac (S5) također smatra da se Dan očeva često spontano zanemari te nadodaje: „da se zanemari Dan žena ili Majčin dan, mislim da bi se jedno deset udruga javilo, s kritikom, niste obilježili!“ No, iz izjava očeva možemo uočiti da se odgojno-obrazovne ustanove trude obilježiti i jedno i drugo čime novim generacijama šalju pozitivnije slike o ulogama očeva i njihovoj važnosti u životima djece. Dok sam specifično pretraživala internetske stranice mogla sam uočiti i da mediji pišu o ulogama očeva (pogotovo na Dan očeva), no postoji mogućnost da te stranice nisu „trending“, da ih ljudi malo pretražuju te se zbog toga sporije šire i dijele. Zanimljivo je i to što, kada sam pretraživala pojmove „majčin dan“ i „dan očeva“ putem platforme Google, datum održavanja Majčinog dana je puno istaknutiji od onog prikazanog za Dan očeva.

Nadalje, očeви se i dalje svakodnevno susreću s predrasudama i stigmama o očevima, ali i majkama. Naime, ispitanici očeви smatraju da određeni ljudi uključenošću očeva i njihovo bivanje s djetetom percipiraju kao akciju od strane očeva da bi se pokazali u javnosti.

S4: „Većina ti ljudi misli, kao tata, gle sad ga je uzeo na 15 minuta, riješio se, otići će u kafić. Kod dosta ljudi zapravo nije tak. Pogrešna slika.”

S5: „...kad su očevi s djecom...to je iznimka, ne pravilo. Jer se očekuje, nevezano, bio to samohrani roditelj ili zajednica, da je dijete s mamom, bilo to muško, žensko (dijete). Da je otac tu eto samo malo reda radi, da se malo poslikaju, u šetnji ili na kavi il ovako, a onda doma nitko s nikim.”

Takvo poimanje ljudi o očevima i njihovom provođenju vremena s djecom podržavaju navode autora Pleck (1983, prema LaRossa, 1988) koji govori o tehnički prisutnim, ali funkcionalno odsutnim očevima, koji provode vrijeme sa svojom djecom zato što smatraju da to moraju činiti te su zbog toga fizički prisutni u odgoju djece, ali odsutni svojim duhom. No, slušajući iskaze očeva koji su sudjelovali u ovome istraživanju, takvo promatranje očeva je pogrešno i uvredljivo za one koji zaista nastoje biti aktivni očevi u životima svoje djece te za one koji istinski uživaju u svojoj očinskoj ulozi.

Očevi uočavaju i određene društvene predrasude prema samohranim očevima i rastavljenim očevima. Smatraju da društvo sažalijeva i/ili osuđuje očeve, a to uočavaju u mišljenjima drugih da je očevima teško i da nisu dovoljno dobri roditelji, a također sažalijevaju i djecu u skrbi samohranog oca pretpostavljajući da djetetu s ocem nešto fali te da otac neće moći prepoznati sve djetetove potrebe.

S4: „... svi misle, joj (samohrani) tata, joj je l' on to može, joj je l' (djetetu) nešto fali, je l' on dobar prema (djetetu), je l' on sad kuži da to (dijete) treba nešto...on je možda tak hladan i grub prema (djetetu). Kao, je l' to dobro za dijete ili nije? Misle ljudi da više fali možda nježnosti djeci ako si s tatom.”

Iz razgovora s jednim ocem možemo zaključiti da su problemi očeva, pogotovo onih samohranih, nevidljivi u javnosti.

S5: „Mislim da se o njihovim tim situacijama i problemima s kojima se suočavaju u odgoju i u statusu samohranog oca pridaje manje važnosti ili mu se daje manje na nekakvoj bitnosti u odnosu na samohrane majke. Manje ih ima u javnosti, manje se zna za njih, za njihove te izazove, probleme i situacije u odnosu na samohrane majke. Društvo je takvo, u mojim očima, da su žene dominantnije u naglašavanju

svih tih situacija i problema u kojima se nalaze u odnosu na očeve, odnosno muškarce...Mislím da oni koji su samohrani očevi imaju jednake (izazove) kao i samohrane majke, samo slabo se ili nikako ne piše o tome.”

Pahić i Miljević-Riđički (2014) u svome istraživanju koristeći hrvatske novine i časopise otkrivaju da se majke spominju češće nego očevi. Očevi su također češće opisivani na negativan način. No, kroz vrijeme se pokazalo da se i očevi počinju sve češće spominjati što može ukazivati na rastuću svijest o važnosti očeve uloge (Pahić i Miljević-Riđički, 2014).

Nadalje, kada se napokon i prizna utjecaj očeva na djecu, onda se spominju negativni aspekti očevog utjecaja. Pa se tako određeni neuspjesi djeteta kao što je loše akademsko postignuće i neprimjereno ponašanje stavlja na teret očevima.

S5: „Vrlo često u javnosti ispadne da su očevi najveći ono krivci za raspad svega. I brakova i neodgoja djeteta i koječega i to je ono što treba mijenjati, ali na koji način?”

Iako pronalaze problem u društvenom umanjivanju roditeljskih uloga očeva, prepoznaju da uzdizanje majki sa sobom nosi i veća očekivanja od majki kada su u pitanju briga o djetetu i kući zbog čega si muškarci (očevi) mogu dozvoliti više slobode, a samim time smatraju da je majkama teže nego njima (očevima).

S1: „Mislím društvo... gdje se muškarcima daje olakotna okolnost da mogu biti slobodniji a žena je ono posao, kuća, dijete, kuća, kuća, kuća, dijete, dijete, dijete...”

S4: „Mislím da ako bi ona (majka) ostavila dijete da bi naišla na veće osuđivanje nego kad bi otac ostavio dijete.“

Čini se da upravo ta veća očekivanja društva od majčine uloge te njihovo hvaljenje otvara vrata ka tome da se očevima, „zato jer su manje bitni“, više stvari dopušta i oprašta. Uostalom, vodeći se očekivanjima društva te stvarima koje očevi jednostavno „ne moraju

raditi“ dozvoljava se očevima da dužnosti prema djeci češće prepuštaju majkama. Uživanje u pravu bivanja roditeljem sa sobom donosi i određene odgovornosti među kojima bi trebale biti i dužnosti prema djeci u svrhu zadovoljavanja djetetovih potreba te poticanja djetetovog razvoja. Ako roditelji imaju jednaka prava prema svojoj djeci onda bi trebali snositi i jednake odgovornosti. No, kao što možete vidjeti u ovom istraživanju, očevi percipiraju društvenu umanjenost roditeljske uloge očeva u odnosu na uloge majki. Pretpostavlja li ta percipirana umanjenosti očeva i percipiranu manju razinu prava, a time i odgovornosti? Ako da, pretpostavljam da bi poticanjem i podržavanjem fleksibilnih i jednako vrijednih uloga roditelja mogli pridonijeti većem zauzimanju odgovornosti od strane očeva kojima to trenutno predstavlja izazov. Kao istraživači/ce i odgojno-obrazovni/e djelatnici/e možemo značajno utjecati na te stavove i percipirane (ne)prihvaćene roditeljske uloge kroz obrazovanje djece i mladih te kroz podjednako uvažavanje njihovih očeva i/ili majki čime direktno i indirektno utječemo i na roditelje.

3.4. Oblikovanje uloge očeva kao vlastiti izbor pod (ne)svjesnim utjecajem okoline

Svi očevi, osim jednog, smatraju da za očeve ne bi trebale postojati društvene prepreke, a ni poticaji, pri ispunjavanju očinske uloge te da društvo općenito ne bi trebalo utjecati na njihove stavove i ponašanja. Dapače, smatraju da je uloga oca, i roditelja općenito, stvar izbora i vlastite volje.

S1: „Ne (nema prepreka). Sve je stvar vlastitog izbora. Moj je izbor oću li ja imati vremena biti s djetetom, moj je izbor da l' ću ja ić na trening, moj je izbor da l' ću gledat Netflix, moj je izbor da li ću gubit vrijeme u kafiću...”

S3: „Prepreke... ma mislim da oni (očevi) najviše sami sebi mogu ograničiti. Ne može nitko sad, ni jedan otac, ni jedna majka, ne može, danas (naglašeno) reći, joj sprječava me politika, sprječava me kultura u kojoj živim, sprječavaju me zakoni...”

S5: „Ne vidim prepreke, a poticaje, mislim da onome tko želi bit otac u punom smislu riječi, da mu ne treba poticaj. Nije OPG, sad ćeš se baviti poljoprivredom pa ti treba poticaj da zasadiš nešto... tu nekakvo zakonodavstvo ne može nešto puno

postić. Sad oće li netko bit bolji otac zato što će 6 mjeseci biti doma, možda će 6 mjeseci maltretirati svoje dijete. Tu nema nekakvog pravila da bi se tu pomoglo.”

Takve izjave očeva podsjećaju me na definiciju očinstva, kako su ju definirali Čudina i Čudina-Obradović (2006, 258), kao „svjesno motiviranu odluku muškarca da preuzme ulogu oca i provede je u djelo aktivnostima brige i uključenosti u odgoj djeteta”. No takve pozicije mogu uzrokovati još veću diskriminaciju, negativne stavove i nerazumijevanja prema ne toliko uključenim očevima (i roditeljima općenito) jer bi ih se potencijalno moglo okarakterizirati kao one koji uopće nisu motivirani za odgoj svoje djece te stoga ni na koji način ne utječu na njihov pozitivan razvoj što ih čini nepotrebnima. Takve perspektive su problematične jer izostavljaju potencijalne uzroke očeve (i roditeljske) neuključenosti, koje nisu povezane s razinom motiviranosti i/ili željama roditelja da sudjeluju u odgoju djeteta, a uključuju specifične životne situacije i iskustva (na primjer: razvod braka te suživot djece s roditeljem koji pokušava onemogućiti viđanje drugog roditelja s djecom). Međutim, iako očevi u ovom istraživanju promatraju roditeljevanje kao vlastiti izbor, takvi pogledi također mogu biti povezani s određenim karakteristikama i iskustvima ispitanih očeva. Pa tako treba uzeti u obzir da je većina očeva u ovom istraživanju završilo visoku stručnu spremu (njih 5 od 7), a prema nalazima autorica Đorđević i Maksimović (2022) obrazovaniji muškarci provode više vremena sa svojom djecom. Nadalje, u razgovorima s ispitanim očevima moglo se uočiti da očevi imaju dobre odnose s majkama svoje djece te da ih poštuju zbog čega je moguće da percipiraju manji utjecaj majki na odnos očeva i djece te očevu uključenost. Uostalom, ispitani očevi dobrovoljno su se javili za sudjelovanje u ovom istraživanju zbog čega možemo pretpostaviti da se radi o očevima koji razmišljaju o svojoj roditeljskoj dužnosti i aktivno sudjeluju u odgoju svoje djece te stoga svoje roditeljevanje gledaju kao stvar vlastitog izbora kao što je i sudjelovanje u ovom istraživanju (na temu roditeljske uloge očeva) bio njihov izbor.

Iako očevi smatraju da je djelovanje i oblikovanje očinske uloge stvar vlastite volje prema djetetu, osobno prepoznajem određene instance u odgovorima očeva koji bi mogli predstavljati prepreke u kontekstu u kojemu žive a koje sami očevi toliko snažno odbacuju.

Pa tako jedan otac (S2) spominje različite reakcije ljudi u iskazivanju emocija očeva i majki navodeći: "Kad bi se ja rasplakao, to bi sasvim drukčije izgledalo nego kad se majka rasplače, za majku je to normalno." Upravo zbog toga što se određene reakcije (u ovom slučaju plakanje) promatraju kao "normalne" za majke, ali ne i za očeve, može dovesti do suzdržavanja očeva da ih iskažu. Smatram da se takvi emocionalni procesi mogu odvijati na nesvjesnoj razini zbog dugog niza godina u kojima se takva ponašanja opravdavaju ili osuđuju. Upravo Magaraggia (2013) govori o kulturološkim normama maskuliniteta koji mogu služiti kao prepreka u izgradnji intimnog odnosa između očeva i djece jer se taj odnos temelji na aspektima koje muževnost treba potisnuti, a koji, između ostalog, uključuju i iskazivanje emocija.

Nadalje, većina ispitanih očeva tvrdi kako se danas uopće ne suočavaju s problemima na poslu po pitanju dobivanja slobodnih dana ili izvanrednog odlaska s posla zbog potreba djece i obitelji, uključujući i one koji rade u privatnom, i one u javnom sektoru. Možda je upravo to razlog zbog kojeg, iz svoje pozicije, ne vide nikakve prepreke pri ispunjavanju svoje očinske uloge.

No, dva oca ponovno imaju drugačije razmišljanje te smatraju da je lakše majkama tražiti slobodan dan za djecu nego očevima.

S4: „Kad bi tražio bolovanje za dijete svi bi me čudno gledali, kao muškog. Kao, za mamu je to normalno, ali ono kad bi ja sad rekao da moram ostati doma zato što je mali bolestan onako bi ti svi rekli kaj nema mamu. Kad nešto tražiš za dijete nema teorije, kao to je totalno nevažno, muškome. Da uzmem bolovanje za dijete svi bi rekli a sigurno ti se nije dalo raditi. Sto posto.”

Za razliku od ostalih očeva jedan otac (S6) vidi prepreku u činjenici da oba roditelja moraju raditi zbog čega se ne može izbjeći da je dijete u određenim trenucima bez oba roditelja, no u svojem promišljanju dvojio je je li to prepreka ili nije. Uostalom, čini mi se da uopće ne polazi od onoga što njemu predstavlja prepreku već onoga što bi vlastitom djetetu moglo predstavljati prepreku.

Jedan otac (S2) je vlasnik obrta pa se nije htio previše osvrnuti na ovaj problem smatrajući da nije idealan primjer za pitati. No on vjeruje da se jednako ponaša prema zaposlenicima/ama, bezobzira bili oni muškarci ili žene te nadodaje kako smatra da bi svi roditelji trebali imati mogućnost da zbog djeteta ostanu doma, pogotovo onda kada se radi o mlađoj djeci koja još nisu postigla određenu razinu samostalnosti.

Razlog zašto očevi ne vide prepreke u društvu pri obavljanju svojih roditeljskih dužnosti može stajati i u primijećenim kontradiktornim očekivanjima društva.

S3: „Evo vidiš, ne znam što se danas očekuje, današnje društvo, po mojem mišljenju, nema neke principe, nema neke čvrste ideale, nema dominantne agende, nema dominantne kulture.“

Ta kontradiktorna očekivanja društva mogu biti posljedica tranzicijske kulture u kojoj se istovremeno slave određeni aspekti tradicije, ali i modernih trendova. Očevi u našem društvu također ne prepoznaju nikakve idole, uzore ili “prave” primjere “dobrih” očeva, niti ih nastoje gledati, jer kako kaže S1: “...vidim samo vani (ili u medijima), ne znam što se događa iza četiri zida”. S druge strane, iako ne traže konkretne savjete ni od koga, o svojim iskustvima i izazovima najčešće pričaju s majkom djeteta, prijateljima, roditeljima i drugim starijim generacijama te iz tih razgovora uzimaju dobre primjere i prakse, a također spominju i djelovanje prema vlastitom instinktu.

S1: „Da mi netko dođe koga poznam, joj ti ovo ti ono, ja bi se zamislio. Ali ovako... boli me briga.“

S5: „...ovako nekim neformalnim razgovorima, situacijama gdje se na konkretnim primjerima svatko od nas izjasni kako je reagirao ili kako bi možda trebalo reagirati pa onda izvući tako nekakve (savjete)... I sa svojim roditeljima, odnosno sa svojom mamom eventualno ili s tim starijim generacijama. Onda od svuda uzmeš nešto, odavde nešto, probaš iskombinirati pa kako ispadne, druge nema.“

Slične nalaze su dobile i autorice Cosson i Graham (2012) u čijem su istraživanju očevi također identificirali nedostatak uzora te da najčešće razgovaraju s prijateljima i vlastitom

majkom. Isti očevi također su iskazali da koriste vlastitu intuiciju te da uče na svojim pogreškama.

Iz određenih priča očeva može se primijetiti da ipak jednim dijelom uočavaju društveni utjecaj na oblikovanje uloge očeva i oblikovanje stavova o ulogama očeva, posebno se osvrćući na specifičnosti prostora i vremena u kojemu živimo:

S3: „I tu di se nalazim, recimo da sam na zapadu, da sam u Kanadi, da sam u Francuskoj, Engleskoj, možda bi imao drugačije primjedbe, možda bi smatrao da su muškarci ovakvi, da su žene onakve (drugačije od trenutnog pogleda)...”

S5: „...ta neka kombinacija društva i našeg vremena u kojem živimo i okruženja i to onda vodi ka tome da i muški imaju tu nježniju crtu i žene nisu skroz ono žene, majke i kućanice nego postoji i kraljica...”

Isto tako, većina očeva uočava značajne promjene u ulogama očeva u usporedbi s prijašnjim vremenima. I dok većina očeva vidi promjene u ulogama između sebe i svog oca, dva oca (S6, S7) predstavljaju modernije prikaze svojih vlastitih očeva pa u skladu s tim promjene u roditeljskim ulogama primjećuju uspoređujući generacije svojih baka i djedova s današnjim generacijama roditelja. Uspoređujući te generacije, ispitani očevi najveću promjenu vide u poslovnim politikama i porastu tehnologije. Zbog dužnosti prijašnjih očeva da rade, mame su ostajale doma s djecom dok očevi za djecu nisu uopće imali vremena. Ulaskom žena na tržište rada te stvaranjem politika o roditeljskom i očevom dopustu, muškarcima se otvorila vremenska mogućnost da budu više uključeni u odgoj djece te da dublje izgrade svoj očinski identitet kroz stjecanje iskustava.

S5: „...toga nije bilo kad sam ja bio dijete, nije moj tata mogao biti doma sa mnom 6 mjeseci ili ono po godinu dana.”

Očevi u istraživanju od Cosson i Graham (2012) također procjenjuju da je glavna razlika između prijašnje i moderne uloge očeva u tome što muškarci više nisu glavni izvor prihoda jer su i žene počele raditi čime su se krenule brisati tradicionalne uloge. Kao što sam već spomenula, ispitani očevi također ističu razvoj tehnologije kao jednu od glavnih promjena.

Ona omogućuje očevima, i ljudima općenito, da sagledaju drugačije perspektive koje mogu pozitivno utjecati na razmišljanja i promjenu stavova i ponašanja. S druge strane, pojava interneta te dostupnost informacija iz cijeloga svijeta koje često prenose tragične događaje probudile su dodatan strah kod roditelja, pa tako i očeva, zbog čega očevi sve više i više imaju potrebu nadzirati svoju djecu i biti što prisutniji u njihovim životima. U lokalnim i inozemnim medijima sve češće se vrte prikazi o vršnjačkom nasilju, silovanju i pokušajima ubojstava. Zadnji primjer takvih vijesti koji se ističe je masovno ubojstvo učenika u osnovnoj školi u Beogradu.

S4: „Jednostavno nas je valjda sve to vrijeme zaplašilo. Sad imaš internet pa sve pročitaš iz ne znam ni ja kojeg kraja svijeta. Prije nisi ništa znao o tome. Nisi mogao možda ni čuti nigdje.”

Nadalje, cjelokupan društveni pomak ka liberalnijim politikama i zagovaranju ravnopravnosti među spolovima uzrokovao je i zagovaranje ravnopravnijih uloga unutar obitelji kojima se očevi sada trebaju prilagoditi. Ističe mi se citat jednog oca (S5) koji vidi mogućnost očeva da ostanu doma s djecom kao veliki prediktor oblikovanja očinske uloge: „...pa onda eto možda nekom *silom prilika* imaš mogućnost postati nešto što možda nisi ni razmišljao da ćeš biti, možda neki nježni tata. Jer si 6 mjeseci doma od 0 do 24 sa svojom djecom pa imaš mogućnost s njima otići i na igralište i na sladoled i čitati mu knjigu navečer i ujutro i imaš priliku“.

Upravo u ovom citatu možemo uočiti taj „nesvjesni“ utjecaj društva pri čemu ističem „silu prilika“ kao ono što je omogućilo očevima da se više približe svojoj djeci kroz aktivno provođenje vremena s njima. A ovakve izjave kontradiktorne su prijašnjim izjavama koje upućuju na to da očevi sami odlučuju o razini svoje uključenosti u odgoj svoga djeteta (S1: „Moj je izbor oču li ja imati vremena biti s djetetom..“). Stoga u ovoj temi ističem da očevi, iako nesvjesni društvenog utjecaja, promatraju društveni kontekst i kao problem, i kao resurs, u oblikovanju vlastite roditeljske uloge. Promjene u zakonima, promjene u odnosima poslodavaca prema očevima te promjene koje su dovele do veće jednakosti među spolovima promatrane su kao resurs koji omogućuje očevima da se sve više i aktivnije

uključuje u odgoj svoje djece. Drugim riječima, egalitarniji stavovi u državi prema ulogama očeva unutar obitelji potiču oblikovanje takvih stavova i kod očeva što dokazuje i istraživanje od McDaniel (2008). Problemi nastaju kada se u društvu i dalje više naglašava uloga majki pri čemu se očevima pristupa s predrasudnim pretpostavkama. Srećom, čini se da očevi ne pridaju preveliku pažnju takvim stavovima te u svom svakodnevnom životu nastoje činiti ono što njih i njihovu djecu čini sretnima.

4. Zaključak

Provedeno istraživanje s očevima pružilo je vrlo zanimljive rezultate. Određeni aspekti tradicionalnih uloga očeva, kao što su autoritet, disciplina i priprema za život, i dalje su se zadržali u poimanjima roditeljske uloge očeva. Upravo te karakteristike odgoja i dalje se smatraju specifičnima za očeve dok se majke povezuje s nježnošću koju očevi u većini slučajeva ne mogu dostići. Iako ispitani očevi prepoznaju razlike između sebe i majki, u svojim odgovorima imaju potrebu naglašavati zajednički napor u odgoju djeteta koji je usmjeren ka zadovoljavanju djetetovih potreba pa u skladu s tim promatraju očeve i majke kao jednako vrijedne. Iako su postavljena pitanja uglavnom bila usmjerena ka poimanju roditeljske uloge, uočila sam da određeni očevi koriste izraze muškarac i žena kada pričaju o razlikama, no kada govore o jednakoj vrijednosti i/ili ulozi pretežito koriste riječi roditelji, ili mama i tata. U takvom se korištenju izraza prepoznaje isprepletenost vlastitog identiteta kao roditelja te identiteta povezanog sa spolom i rodom. S obzirom na to da određene karakteristike muževnosti nisu u skladu s određenim karakteristikama koje bi trebao imati „dobar“ otac postaje jasno zašto su određeni očevi bili neodlučni oko zauzimanja konkretnog stava. Nadalje možemo zaključiti da su očevi donekle svjesni svog jedinstvenog utjecaja, no i dalje se susreću s negativnijim stavovima prema svojoj ulozi, a neke od tih negativnih stavova i sami nesvjesno nose u sebi, a to se posebno očituje u njihovim vlastitim uzvisivanjem majčine uloge te isticanju nedostataka kod drugih očeva u njihovoj okolini. Na neverbalnim ekspresijama očeva mogla se primijetiti duboka zamišljenost kada se razgovaralo o emocijama prema djetetu te kada su imali potrebu izjasniti da dijete više treba mamu. Rekla bih da očevi imaju veće želje u svojoj ulozi prema djetetu, pogotovo u tom osjećajnom aspektu, no i dalje, zbog društvenog pritiska da zadrže svoju muževnost, prepuštaju to majkama. No, tu pretpostavku ne možemo iz dobivenih nalaza dokazati već bi tu temu trebalo dodatno istražiti. Gledajući iz svoje perspektive kao žene i sama sam znala ući u sukob oko svojih stavova i ponašanja promatrajući stvari koje ne bi trebala činiti ili ne bi trebala znati činiti jer su muževne. Zašto se isti misaoni procesi ne bi događali i s muškarcima? Uostalom norme maskuliniteta (o kojima govore Bartulović, 2011 i Magaraggia, 2013) (ali i feminiteta) duboko su ukorijenjene u našim životima te, čak i kada smo svjesni njihovog utjecaja, teško im se

oduprijeti. Zanimljivo mi se čini i promišljanje da do takvih stavova očeva dolazi zbog univerzalnog „znanja“ da nema veće ljubavi od majčine pa se sad, uz sve privilegije koje su u povijesti kao muškarci nosili ne žele nametati i u ovoj domeni. No, to su samo moja promišljanja koja nisam uspjela provjeriti s očevima, prvo jer je do njih došlo kroz kasnije promišljanje o očevim stavovima i percepcijama, te drugo, potencijalno bi izazvala nelagodu jer ispitivanje o unutarnjim procesima osobe zadire u privatnu sferu.

Mi pedagozi i pedagoginje te ostali/e istraživači/ce i odgojno-obrazovni/e djelatnici/e moramo raditi na kulturi otvorene komunikacije kako bi mogli, međusobno i s roditeljima, dijeliti misli, stavove i ideje o konceptima roditeljske uloge očeva, ali i majki, te prihvaćanju novih dimenzija i oblika roditeljstva. No, pritom je bitno da ne sudjelujemo u nametanju stavova već da nastojimo uvažiti različite perspektive, pogotovo perspektive onih kojima te stavove i očekivanja prenosimo. A ako nismo upoznati sa stavovima i razmišljanjima očeva kako ćemo znati osjećaju li očevi nametanje određenih stavova ili ih podržavaju? Stoga je proučavanje perspektive očeva iznimno važno kako bi prilagodili svoja očekivanja te u skladu s tim poticali uključenost očeva na način koji je njima prihvatljiv, no i dalje imajući na umu dobrobit djece. U ovom istraživanju također možemo uočiti da se očevi snažno bore protiv društvenih utjecaja i pritisaka. Jedini oblici usmjeravanja i savjetovanja koje prihvaćaju su oni proizašli od strane bliskih osoba kao što su prijatelji i vlastiti roditelji. U skladu s tim, naše djelovanje ne mora biti usmjereno samo prema očevima već i prema široj zajednici, a upućuje na to da bi i istraživanja s ljudima općenito (ne samo roditeljima) o njihovom razumijevanju i stavovima o roditeljskoj ulozi očeva mogla biti vrijedna te pridonijeti većem razumijevanju roditeljskih uloga.

S obzirom na to da se nalazimo u vremenu velikih promjena te prilagodbe na nove, izmijenjene, fleksibilnije i individualizirane oblike roditeljstva (npr. majka influencerica koja je odlučila svaki dan od sedam navečer do sedam ujutro biti nedostupna svojoj djeci, ili nezaposleni otac koji radi sve što su tradicionalne majke radile, i više, a financijski ga uzdržavaju vlastita djeca kroz „freelance“ poslove), smatram da je pravo vrijeme da roditelji, bez straha, izađu iz okvira s kojima se ne slažu i da budu roditelji kakvima žele

biti. Pritom, naravno, i dalje naglašavajući akcije koje promiču dobrobit djece te akcije koje ne ugrožavaju djecu. U skladu s tim jedan otac poručuje drugim očevima:

„Budite svoji!“ (S1)

Provedeno istraživanje sa sobom nosi određene nedostatke. Prvo, zbog nedovoljnog iskustva mene kao istraživačice u provođenju kvalitativnih istraživanja te zbog drugih okolnosti na koje nisam mogla utjecati. Prvi nedostatak je mali uzorak sudionika do kojeg je došlo zbog nemogućnosti dolaska do očeva. Iako je mali uzorak omogućio dublju analizu odgovora te lakše snalaženje među dobivenim podacima, postoji mogućnost da bi veći broj sudionika proširio dobivena saznanja kroz potencijalna drugačija razmišljanja i percepcije o ulozi očeva unutar obitelji. Nadalje, intervju u hodu, iako zanimljiv koncept, pokazao se kao ne tako sretno rješenje, pogotovo ne za one koji su novi u istraživanju poput mene. Nemogućnost pisanja bilješki za vrijeme trajanja intervjua zahtjeva iznimnu koncentraciju na govor očeva i njihovu neverbalnu komunikaciju što je bilo otežano zbog vanjskih faktora koji su u trenucima odvrćali pažnju i meni i sudionicima. No, također mi se čini da je komunikacija s očevima na otvorenom i neutralnom prostoru pridonijela opuštenijoj atmosferi s određenim očevima što se moglo prepoznati kroz smijeh očeva, korištenje neformalnih riječi te opušten razgovor koji je ponekad, na kratko, izašao iz okvira cilja ovog istraživanja. Bez obzira na navedeno, potrebno je dodatno poraditi na pristupu prema očevima i načinima kako ih potaknuti da se oslobode jer, iako su se očevi javljali sami te iako se istraživanje provodilo na neutralnom terenu, mogla se osjetiti nervoza od strane određenih očeva zbog čega određeni odgovori očeva možda nisu kompletno u skladu s njihovim stvarnim stavovima. Stoga je potrebno uložiti još truda u istraživanja s očevima, a koja se koncentriraju na njihova razmišljanja, a ne radnje, kako bi mogli usporediti što više različitih podataka na različitim uzorcima. S obzirom na to da se proučavaju i potencijalni društveni i kontekstualni utjecaji na poimanje roditeljske uloge očeva, zanimljivo bi bilo kada bi se moglo provesti longitudinalno kvalitativno istraživanje koje će u svim vremenskim točkama uključivati iste ispitanike, a temeljem nalaza bi mogli proučiti mijenjaju li se stavovi očeva s prolazom i promjenom vremena i, ako da, tko ili što je potencijalno utjecalo na tu promjenu. Također bi bilo zanimljivo istražiti i usporediti

razmišljanja različitih generacija očeva unutar jedne obitelji (djed, otac, sin, unuk) te promatrati na koje načine očevi mijenjaju i prilagođavaju uloge vlastitih očeva i djedova. Nažalost, takva istraživanja zahtijevaju veliki vremenski period.

Literatura:

- Adamsons, K., i Pasley, K. (2013). Parents' fathering identity standards and later father involvement. *Journal of Family Issues*, 37(2), 221–244. <https://doi.org/10.1177/0192513X13514407>
- Ajzen, I., Fishbein, M., Lohmann, S., i Albarracín, D. (2019). The influence of attitudes on behavior. U: D. Albarracin i B. T. Johnson (ur.), *The handbook of attitudes: Volume 1: Basic principles* (2. izd., str. 197–255). Routledge.
- Allgood, S. M., Beckert, T. E., i Peterson, C. (2012). The role of father involvement in the perceived psychological well-being of young adult daughters: A retrospective study. *North American Journal of Psychology*, 14(1), 95–110.
- Anderson, J. (2004). Talking whilst walking: a geographical archaeology of knowledge. *Area*, 36(3), 254–261. <https://doi.org/10.1111/j.0004-0894.2004.00222.x>
- Antunović, M. (2021). *Očevo razumijevanje vlastite uloge u periodu adolescencije djeteta*. Diplomski rad. Sveučilište u Zagrebu, Filozofski fakultet. <https://urn.nsk.hr/urn:nbn:hr:131:887278>
- Bartolac, A., Kamenov, Ž. i Petrak, O. (2011). Rodne razlike u obiteljskim ulogama, zadovoljstvu i doživljaju pravednosti s obzirom na tradicionalnost stava. *Revija za socijalnu politiku*, 18(2), 175–194. <https://doi.org/10.3935/rsp.v18i2.998>
- Bartulović, M. (2011). Hofstedeova dimenzija muževnosti kao analitički okvir rodne jednakosti i seksualne različitosti. *Pedagogijska istraživanja*, 8(1), 171–181.
- Berdica, J. (2012). Očevi i djeca: socio-etički ogled. U: B. Rešetar (ur.), *Pravna zaštita prava na (zajedničku) roditeljsku skrb* (str. 31–58). Pravni fakultet u Osijeku.
- Bijelić, N. (2011). *Muškarci i rodna ravnopravnost u Hrvatskoj: Rezultati istraživanja IMAGES – International Men and Gender Equality Survey*. Centar za edukaciju, savjetovanje i istraživanje. <https://www.cesi.hr/istrazivanje-muskarci-i-rodna-ravnopravnost-u-rh/>

- Boehnke, M. (2011). Gender role attitudes around the globe: egalitarian vs. traditional views. *Asian Journal of Social Science*, 39(1), 57–74. <https://doi.org/10.1163/156853111X554438>
- Brajdčić-Vuković, M., Birkelund, G. E., i Štulhofer, A. (2007). Between tradition and modernization attitudes toward women's employment and gender roles in Croatia. *International Journal of Sociology*, 37(3), 32–53. <https://doi.org/10.2753/IJS0020-76593703002>
- Braun, V., i Clarke, V. (2006). Using thematic analysis in psychology. *Qualitative Research in Psychology*, 3(2), 77–101. <https://doi.org/10.1191/1478088706qp063oa>
- Braun, V., i Clarke, V. (2021). Can I use TA? Should I use TA? Should I not use TA? Comparing reflexive thematic analysis and other pattern-based qualitative analytic approaches. *Counselling and psychotherapy research*, 21(1), 37–47.
- Braun, V., i Clarke, V. (2023). Toward good practice in thematic analysis: Avoiding common problems and be(com)ing a knowing researcher. *International Journal of Transgender Health*, 24(1), 1–6.
- Brinkmann, S., i Kvale, S. (2005). Confronting the ethics of qualitative research. *Journal of Constructivist Psychology*, 18(2), 157–181. <https://doi.org/10.1080/10720530590914789>
- Brown, L., i Durrheim, K. (2009). Different kinds of knowing: Generating qualitative data through mobile interviewing. *Qualitative Inquiry*, 15(5), 911–930. <https://doi.org/10.1177/1077800409333440>
- Brust Nemet, M. i Vrdoljak, G. (2022). Rodna (ne)ravnopravnost majke i oca u odgoju i kućanskim poslovima – perspektiva djeteta. *Croatian Journal of Education*, 24(2), 429–455. <https://doi.org/10.15516/cje.v24i2.4554>

- Cabrera, N. J., Shannon, J. D., i Tamis-LeMonda, C. (2007). Fathers' influence on their children's cognitive and emotional development: from toddlers to pre-K. *Applied Developmental Science*, 11(4), 208–213. <https://doi.org/10.1080/10888690701762100>
- Cabrera, N. J., Tamis-LeMonda, C. S., Bradley, R. H., Hofferth, S., i Lamb, M. E. (2000). Fatherhood in the Twenty-First Century. *Child Development*, 71(1), 127–136.
- Cano, T., Perales, F. i Baxter, J. (2019). A matter of time: Father involvement and child cognitive outcomes. *Journal of Marriage and Family*, 81(1), 164–184. <https://doi.org/10.1111/jomf.12532>
- Carrillo, S., Bermúdez, M. , Suárez, L., Gutiérrez, M. C., i Delgado, X. (2016). Father's perceptions of their role and involvement in the family: A qualitative study in a Colombian sample. *Revista Costarricense de Psicología*, 35(2), 37–54. <https://dx.doi.org/10.22544/rcps.v35i02.03>
- Casper, L. M., i O'Connell, M. (1998). Work, income, the economy, and married fathers as child-care providers. *Demography*, 35(2), 243–250. <https://doi.org/10.2307/3004055>
- Cosson, B., i Graham, E. (2012). 'I felt like a third wheel': Fathers' stories of exclusion from the 'parenting team'. *Journal of Family Studies*, 18(2–3), 121–129. <https://doi.org/10.5172/jfs.2012.18.2-3.121>
- Craig, L. (2006). Does father care mean fathers share? A comparison of how mothers and fathers in intact families spend time with children. *Gender and Society*, 20(2), 259–281. <https://doi.org/10.1177/0891243205285212>
- Čorkalo Biruški, D. (2014). Etički izazovi kvalitativnih istraživanja u zajednici: od planiranja do istraživačkog izvještaja. *Ljetopis socijalnog rada*, 21(3), 393–423. <https://doi.org/10.3935/ljsr.v21i2.7>

- Čudina-Obradović, M. i Obradović, J. (2006). *Psihologija braka i obitelji*. Golden marketing - Tehnička knjiga.
- Daly, K. J., Ashbourne, L., i Brown, J. L. (2009). Fathers' perceptions of children's influence: Implications for involvement. *The ANNALS of the American Academy of Political and Social Science*, 624(1), 61–77.
<https://doi.org/10.1177/0002716209334695>
- Dorđević, M. i Maksimović, J. (2022). Some aspects of research on the involvement of fathers in the upbringing of children. *Ljetopis socijalnog rada*, 29(1), 125–147.
<https://doi.org/10.3935/ljsr.v29i1.424>
- Fagan, J. i Barnett, M. (2003). The relationship between maternal gatekeeping, paternal competence, mothers' attitudes about the father role, and father involvement. *Journal of Family Issues*, 24(8), 1020–1043.
<https://doi.org/10.1177/0192513X03256397>
- Ferić, I. i Kamenov, Ž. (2007). Vrijednosti kao prediktori stavova i ponašanja: Postoji li utjecaj redoslijeda mjerenja?. *Društvena istraživanja*, 16(1–2(87–88)), 51–71.
- Galić, B. (2004). Seksistički diskurs rodnog identiteta. *Socijalna ekologija*, 13(3-4), 305–324.
- Galić, B. (2011). Društvena uvjetovanost rodne diskriminacije. U: Ž. Kamenov i B. Galić (ur.), *Rodna ravnopravnost i diskriminacija u Hrvatskoj. Istraživanje percepcije, iskustva i stavova o rodnoj diskriminaciji* (str. 9–28). Vlada RH: Ured za ravnopravnost spolova.
- Gašljević, I. (2020). *(Ne)egalitarističko konstruiranje uloge oca na portalima namijenjenim roditeljima*. Diplomski rad. Sveučilište u Zagrebu, Filozofski fakultet.
- Gaunt, R. (2005). The role of value priorities in paternal and maternal involvement in child care. *Journal of Marriage and Family*, 67(3), 643–655.
<https://doi.org/10.1111/j.1741-3737.2005.00159.x>

- Gaunt, R. (2006). Biological essentialism, gender ideologies, and role attitudes: What determines parents' involvement in child care. *Sex Roles: A Journal of Research*, 55(7–8), 523–533. <https://doi.org/10.1007/s11199-006-9105-0>
- Gjurić, H., Šimunić, A. i Gregov, Lj. (2014). Konflikt radne i obiteljske uloge kod zaposlenih bračnih drugova: Važnost usklađenosti stava prema bračnim ulogama. *Društvena istraživanja*, 23(4), 641–659. <https://doi.org/10.5559/di.23.4.05>
- Gregory, A., i Milner, S. (2011). What is “new” about fatherhood?: The social construction of fatherhood in France and the UK. *Men and Masculinities*, 14(5), 588–606. <https://doi.org/10.1177/1097184X11412940>
- Gürkan, T., Ummanel, A. i Koran, N. (2021). A qualitative study on the perception of fatherhood. *European Journal of Educational Sciences*, 8(2), 42–59. <http://dx.doi.org/10.19044/ejes.v8no2a42>
- Holmes, E. K. i Huston, A. C. (2010) Understanding positive father-child interactions: children's, fathers' and mothers' contributions. *Fathering*, 8(2), 203–225. <https://doi.org/10.3149/fth.0802.203>
- Horvath, C., Lee, C. i Bax, K. (2015). How similar are mothers and fathers of young children in their parenting responses and goals? *Journal of Child and Family Studies*, 24(12), 3542–3551. <https://doi.org/10.1007/s10826-015-0155-1>
- Jeynes, W. H. (2015). A meta-analysis: The relationship between father involvement and student academic achievement. *Urban Education*, 50(4), 387–423. <https://doi.org/10.1177/0042085914525789>
- Jeynes, W. H. (2016). Meta-analysis on the roles of fathers in parenting: Are they unique? *Marriage & Family Review*, 52(7), 665–688. <https://doi.org/10.1080/01494929.2016.1157121>
- Jugović, I. i Kamenov, Ž. (2011). Rodna (ne)ravnopravnost i diskriminacija u obiteljskim odnosima. U: Ž. Kamenov i B. Galić (ur.) *Rodna ravnopravnost i diskriminacija u*

Hrvatskoj. Istraživanje percepcije, iskustva i stavova o rodnoj diskriminaciji (str. 28–37). Vlada RH: Ured za ravnopravnost spolova.

Kamenov, Ž. i Jugović, I. (2011). Percepcija, iskustvo i stavovi o rodnoj (ne)ravnopravnosti u obitelji. U: Ž. Kamenov i B. Galić (ur.), *Rodna ravnopravnost i diskriminacija u Hrvatskoj. Istraživanje percepcije, iskustva i stavova o rodnoj diskriminaciji* (str. 120–142). Vlada RH: Ured za ravnopravnost spolova.

Keresteš, G., Brković, I. i Kuterovac Jagodić, G. (2011). Doživljaj roditeljstva očeva i majki adolescenata. *Suvremena psihologija*, 14(2), 153–168.

Kinney, P. (2017) Walking Interviews. *Social Research Update*, 67, 1–4.

Kozjek, T., Mali, N. i Umek, L. (2021). Father's participation in childcare and household tasks. *Revija za socijalnu politiku*, 28(1), 47–68.

Krampe, E. M. (2009). When is the father really there?: A conceptual reformulation of father presence. *Journal of Family Issues*, 30(7), 875–897.
<https://doi.org/10.1177/0192513X08331008>

Kušević, B. (2011). Socijalna konstrukcija roditeljstva – implikacije za obiteljsku pedagogiju. *Pedagogijska istraživanja*, 8(2), 297–307.

Lamb, M. E. (2000). The history of research on father involvement. *Marriage & Family Review*, 29(2–3), 23–42. https://doi.org/10.1300/J002v29n02_03

Lamb, M. E. i Tamis-LeMonda, C. S. (2004). The role of the father: an introduction. U: M. E. Lamb (ur.), *The role of the father in child development* (4. izd., str. 1–26). Wiley.

LaRossa, R. (1988). Fatherhood and social change. *Family Relations*, 37(4), 451–457.
<https://doi.org/10.2307/584119>

Le Gresley, H. (2001). *The social construction of fatherhood*. Magistarski rad. Edith Cowan University.

- Magaraggia, S. (2013). Tensions between fatherhood and the social construction of masculinity in Italy. *Current Sociology*, 61(1), 76–92. <https://doi.org/10.1177/0011392112464231>
- Marsiglio, W., Day, R. D., & Lamb, M. E. (2000). Exploring fatherhood diversity: Implications for conceptualizing father involvement. *Marriage & Family Review*, 29(4), 269–293. https://doi.org/10.1300/J002v29n04_03
- Martin, A., Ryan, R. M., i Brooks-Gunn, J. (2007). The joint influence of mother and father parenting on child cognitive outcomes at age 5. *Early Childhood Research Quarterly*, 22(4), 423–439. <https://doi.org/10.1016/j.ecresq.2007.07.001>
- McDaniel, A. E. (2008). Measuring gender egalitarianism: The attitudinal difference between men and women. *International Journal of Sociology*, 38(1), 58–80. <https://doi.org/10.2753/IJS0020-7659380103>
- McPherson, E., Banchevsky, S., i Park, B. (2018). Psychological consequences of the dad bod: Using biological and physical changes to increase essentialist perceptions of fathers. *Journal of Experimental Social Psychology*, 76, 330–336.
- Mihaljević, A. (2020). *Uloga majke u oblikovanju roditeljske uloge oca*. Diplomski rad. Sveučilište u Zagrebu, Filozofski fakultet.
- Narodne novine (2015) *Obiteljski zakon*. Narodne novine d.d. 103/15, 98/99. https://narodne-novine.nn.hr/clanci/sluzbeni/2015_09_103_1992.html
- Pahić, T. (2019). Uključenost očeva u skrb o djeci u regiji sjeverozapadne hrvatske. U: S. Damjanović i V. Huzjan (ur.), *Knj. 30* (str. 425–451). Radovi Zavoda za znanstveni rad Varaždin. <https://doi.org/10.21857/y26kec3dj9>
- Pahić, T. i Miljević-Ridički, R. (2014). The portrait of mothers and fathers in Croatian daily newspapers and in a magazine for parents: today and twenty years ago. *Croatian Journal of Education*, 16 (2), 93–107.

- Perić, A. (2021). *Uključenost oca u odgoj djeteta: percepcija oca, majke i djeteta*. Diplomski rad. Sveučilište u Zagrebu, Učiteljski fakultet.
- Pleck, J. H. (1997). Paternal involvement: Levels, sources, and consequences. U: M. E. Lamb (ur.), *The role of the father in child development* (str. 66–103). John Wiley & Sons Inc.
- Rohner, R. P. i Veneziano, R. A. (2001). The importance of father love: history and contemporary evidence. *Review of General Psychology*, 5(4), 382–405. <https://doi.org/10.1037/1089-2680.5.4.382>
- Ryan, R. M., Martin, A., i Brooks-Gunn, J. (2006). Is one good parent good enough? Patterns of mother and father parenting and child cognitive outcomes at 24 and 36 months. *Parenting: Science and Practice*, 6(2, 3), 211–228.
- Scourfield, J., & Drakeford, M. (2002). New Labour and the 'problem of men'. *Critical Social Policy*, 22(4), 619–640. <https://doi.org/10.1177/02610183020220040401>
- Shears, J. i Robinson, J. (2005). Fathering attitudes and practices: Influences on children's development. *Child Care in Practice*, 11(1), 63–79. <https://doi.org/10.1080/1357527042000332808>
- Si Han, Y. i Pei Jun, W. (2013) Parental involvement in child's development: Father vs. mother. *Open Journal of Medical Psychology*, 2(4B), 1–6.
- Silverstein, L. B. i Auerbach, C. F. (1999). Deconstructing the essential father. *American Psychologist*, 54(6), 397–407. <https://doi.org/10.1037/0003-066X.54.6.397>
- State of the world's fathers – Balkan review*. (2016). CARE International Balkans, MenCare. <https://men-care.org/resources/state-worlds-fathers-balkan-review/>
- Stubley, T. L., Rojas, M., i McCroy, C. (2015). Father's perceptions about their fathering role. *Journal of Arts and Humanities*, 4(4), 33–39. <https://doi.org/10.18533/journal.v4i4.625>

- Sučić, M. (2017). *Izazovi esencijalizacije i egalitarizma u suradnji očeva i škole*. Diplomski rad. Sveučilište u Zagrebu, Filozofski fakultet.
- Terry, G., Hayfield, N., Clarke, V., i Braun, V. (2017). Thematic analysis. U: C. Willig i W. Stainton Rogers (ur.), *The SAGE handbook of qualitative research in psychology* (2. izd., str. 17–37). SAGE Publications.
- Topolčić, D. (2001). Muškarci to ne rade: Rodno segregirana podjela rada u obitelji. *Društvena istraživanja*, 10(4–5(54–55)), 767–789.
- Volker, J. (2014), Paternal involvement: A review of the factors influencing father involvement and outcomes. *TCNJ Journal of Student Scholarship*, 16, 1–8.
- World Health Organization: WHO. (2023). Adolescent health. https://www.who.int/health-topics/adolescent-health#tab=tab_1
- Yeung, W. J., Sandberg, J. F., Davis-Kean, P. E., i Hofferth, S. L. (2001). Children's time with fathers in intact families. *Journal of Marriage and Family*, 63(1), 136–154. <https://doi.org/10.1111/j.1741-3737.2001.00136.x>

Prilozi:

Prilog 1 – Odobrenje Etičkog povjerenstva

Zagreb, 20. lipnja 2023.

IZJAVA POVJERENSTVA ZA ETIČNOST U PEDAGOGIJSKIM ISTRAŽIVANJIMA

Povjerenstvo za etičnost u pedagojskim istraživanjima Odsjeka za pedagogiju Filozofskoga fakulteta u Zagrebu u sastavu:

- doc. dr. sc. Ana Blažević Simić
- dr. sc. Zoran Horvat
- dr. sc. Ružica Jurčević

na sastanku Povjerenstva održanome 20. lipnja 2023. godine zaključilo je da se niže navedeni prijedlog istraživanja može proglasiti valjanim sa stajališta etike istraživanja.

Naslov predloženoga istraživanja: Očevo razumijevanje (ne)specifičnosti roditeljske uloge oca unutar obitelji

Program: Diplomski studij pedagogije

Mentorice: izv. prof. dr. sc. Barbara Kušević

Voditeljica istraživanja: Marija Bočkaj

doc. dr. sc. Ana Blažević Simić

Predsjednica Povjerenstva za etičnost u pedagojskim istraživanjima

Prilog 2 – Pozivno pismo

Pozivno pismo za očeve

Poštovani očevi!

Zovem se Marija Bočkaj, studentica sam diplomskog studija pedagogije na Filozofskom fakultetu u Zagrebu. U svrhu izrade diplomskog rada provodim istraživanje s očevima. Cilj istraživanja je ispitati kako očevi razumiju (ne)specifičnost roditeljske uloge očeva u odnosu na roditeljske uloge majki unutar konteksta u kojemu žive te koje društvene faktore i utjecaje prepoznaju u takvom oblikovanju roditeljskih uloga.

Istraživanja s očevima su malobrojna, a kada se raspravlja o roditeljskim ulogama htjela bi da se i Vaš glas čuje! Sudjelovanjem u ovom istraživanju pomoći ćete mi da diplomiram, a također ćete pomoći i potencijalnim budućim istraživačima/icama koji/e će htjeti provoditi slična istraživanja. Saznanja koja dobijem od Vas po pitanju roditeljske uloge očeva također mi mogu služiti kao smjernice u odnosu prema očevima u budućoj pedagoškoj praksi.

Za sudjelovanje u ovom istraživanju nisu potrebna nikakva znanja ni prethodna promišljanja o temi. Samim time što imate iskustvo bivanja ocem, izvrstan ste potencijalni sudionik ovoga razgovora, u kojem nema “točnih” i “netočnih” ili “dobrih” i “loših” odgovora.

Istraživanje će se provoditi u obliku intervjua u trajanju od 30-60 minuta.

Intervju će se provoditi u hodu na lokaciji po Vašem izboru i Vašim mogućnostima.

Termin našeg susreta također ćemo unaprijed dogovoriti prema Vašim mogućnostima.

Ako ste otac djeteta mlađeg od 11 godina i zainteresirani ste za ovu temu, molim Vas da mi se javite putem elektroničke pošte (*gmail) ili na broj⁵ (pozivom, porukom, putem

⁵ U originalnom Pozivnom pismu navedeni su moji stvarni kontakt podatci (gmail adresa i broj mobitela) koje sam iz sigurnosnih razloga izostavila iz ovog rada

WhatsApp-a ili Viber-a) kako bi dobili više informacija o istraživanju te kako bismo dogovorili detalje Vašeg eventualnog sudjelovanja.

Radujem se Vašem javljanju!

Unaprijed hvala,

Marija Bočkaj.

Prilog 3 – Informacijsko pismo

Poštovani,

hvala Vam na interesu za sudjelovanje u intervjuu.

Cilj istraživanja je ispitati kako očevi razumiju (ne)specifičnost roditeljske uloge očeva u odnosu na roditeljske uloge majki unutar konteksta u kojemu žive te koje društvene faktore i utjecaje prepoznaju u takvom oblikovanju roditeljskih uloga. Istraživanje će se provesti putem intervjua u hodu u kojemu će sudjelovati očevi djece mlađe od 11 godina. Sudjelovanje u istraživanju je dobrovoljno te u bilo kojem trenutku imate pravo odustati od sudjelovanja. Očekivano trajanje intervjua je 30-60 minuta na lokaciji, i u terminu, po Vašim željama i mogućnostima.

Za sudjelovanje u istraživanju nisu potrebna nikakva znanja, zanimaju me samo Vaši stavovi i mišljenja. Primjeri pitanja kakva možete očekivati: Što vidite kao vašu glavnu dužnost u ispunjavanju očinske uloge? Što bi, prema vašem mišljenju, trebala biti glavna dužnost majki?

U ovom istraživanju ne postoje ispravni ili neispravni odgovori te je svaki Vaš odgovor važan. Istraživanje nije usmjereno na Vaše osobno roditeljstvo već na Vaše razumijevanje i Vaše stavove po pitanju roditeljske uloge očeva u kontekstu u kojemu se nalazimo.

Prije samog početka intervjuiranja poslat ću Vam Suglasnost za sudjelovanje u istraživanju. Suglasnost ćemo zajedno proučiti pri čemu ću nastojati razjasniti sve nedoumice koje budete imali nakon čega ćete ju potpisati, a onda na kraju intervjua i usmeno potvrditi. U svrhu analize dobivenih podataka, intervju će biti sniman diktafonom. Audiozapisi će biti pohranjeni na mom mobitelu u sigurnoj mapi koja je zaštićena lozinkom. Audiozapise ću transkribirati (pretvoriti u tekst) i anonimizirati (tako što ću sakriti sve spomenute osobne informacije i detalje koji bi mogli otkriti Vaš identitet), nakon čega će biti uništeni. Transkripti će biti pohranjeni na mom računalu u dokumentu zaštićenom lozinkom i u papirnatom obliku te će biti uništeni 60 mjeseci od datuma obrane mog diplomskog rada.

Uvid u transkripte imat ću samo ja i, prema potrebi, moja mentorica. Potpisana suglasnost čuvat će se odvojeno od transkripata te će također biti uništena 60 mjeseci od obrane diplomskog rada.

Važno mi je skrenuti Vam pažnju na to da, usprkos svim mjerama zaštite Vaše anonimnosti, istu ne mogu garantirati. Naime, postoji mogućnost da tijekom provođenja intervjua sretnemo osobu koju poznajete, a dogodi li se takav susret imat ćete priliku odlučiti želite li nastaviti s intervjuom ili ne. Na kraju intervjua također ćete moći odlučiti želite li povući svoju Suglasnost. Nadalje, u radu ću citirati određene izjave koje procijenim značajnima za cilj istraživanja. Iako neću navoditi Vaš identitet uz odabrane citate, postoji mogućnost da određene stavove i iskustva koja podijelite samom, a koja su vrlo jedinstvena za Vas, budu prepoznata od strane onih koji Vas poznaju a koji će se možda susresti s ovim radom. Kako bismo umanjili tu opasnost, na kraju intervjua također ćete imati mogućnost usmjeriti mi pažnju na izjave za koje vjerujete da su potencijalno identificirajuće kako bi na njih obratila posebnu pažnju prilikom oblikovanja izvještaja o istraživanju ili ih u potpunosti izostavila iz transkripcije i daljnje analize podataka.

Ako nakon provedenog intervjua budete imali dodatna pitanja ili budete željeli dobiti uvid u rezultate istraživanja, možete mi se javiti putem elektroničke pošte: (*gmail).

Ako ste i dalje zainteresirani i želite sudjelovati u istraživanju, molim Vas da mi se javite s potvrdom te informacijama o terminima i lokacijama provedbe intervjua koji Vama odgovaraju.

Unaprijed hvala.

S poštovanjem, Marija Bočkaj.

Prilog 4 – Suglasnost za sudjelovanje u istraživanju u sklopu izrade diplomskog rada

Filozofski fakultet Sveučilišta u Zagrebu

Odsjek za pedagogiju

SUGLASNOST ZA SUDJELOVANJE U ISTRAŽIVANJU

Ovu suglasnost dajem u svrhu sudjelovanja u istraživanju koje pod mentorstvom izv. prof. dr. sc. Barbare Kušević provodi studentica Marija Bočkaj za potrebe izrade svoga diplomskog rada na Odsjeku za pedagogiju na Filozofskom fakultetu Sveučilišta u Zagrebu.

Prije potpisivanja ove suglasnosti upoznat sam s ciljem istraživanja, trajanjem istraživanja, načinom mog sudjelovanja u njemu te sam obaviješten o svim informacijama o ovom istraživanju (putem informacijskog pisma).

Potvrđujem da je moje sudjelovanje u istraživanju dobrovoljno te da u bilo kojem trenutku mogu odustati od sudjelovanja.

Suglasan sam da se intervju u kojem sudjelujem snima diktafonom te da se nakon provedbe intervjua dobiveni podaci transkribiraju i anonimiziraju, nakon čega će se audio snimka obrisati. Potvrđujem da sam obaviješten da će pristup transkribiranim podacima imati isključivo studentica i mentorica, a transkripti će biti pohranjeni na računalu istraživačice u dokumentu koji je zaštićen lozinkom te će biti uništeni 60 mjeseci od datuma obrane diplomskog rada. Obaviješten sam da će se Suglasnost čuvati odvojeno od transkripata te također biti uništena 60 mjeseci od datuma obrane ovog diplomskog rada.

Suglasan sam da se dijelovi intervjua citiraju i parafraziraju prilikom prikaza dobivenih rezultata.

Također potvrđujem da me istraživačica upozorila na nemogućnost potpunog osiguravanja moje anonimnosti u izvještaju o istraživanju.

Obaviješten sam da se za uvid u rezultate istraživanja mogu javiti studentici putem elektroničke pošte, čiju mi je adresu studentica ustupila.

Potvrđujem da prethodno navedene uvjete i okolnosti provođenja ovog istraživanja u potpunosti razumijem i prihvaćam te da sam prije potpisivanja ove Suglasnosti mogao postaviti dodatna pitanja i razjasniti eventualne nedoumice o postupku istraživanja sa studenticom.

Datum i mjesto: _____

Ime i prezime (tiskanim slovima): _____

Potpis: _____

Prilog 5 – Protokol istraživanja

Uvod	<ol style="list-style-type: none"> 1. Molim Vas da se ukratko predstavite na način koji držite prikladnim za ovo istraživanje. 2. Što Vas je motiviralo da sudjelujete u ovom istraživanju? 3. Kada biste ulogu oca trebali opisati samo jednom riječi ili frazom, koja bi to bila? Objasnite svoj odgovor. 4. Kada biste ulogu majke mogli opisati samo jednom riječi ili frazom, koja bi to bila? Objasnite svoj odgovor.
Percipirane sličnosti i razlike između očeva i majki	<ol style="list-style-type: none"> 1. Prema vašem mišljenju, koje kvalitete bi trebao imati idealan otac, a koje idealna majka? 2. Što je, prema Vašem mišljenju, u današnjem društvu i kontekstu u kojemu živimo, glavna dužnost očeva u roditeljstvu? 3. Što je, prema Vašem mišljenju, u današnjem društvu i kontekstu u kojemu živimo, glavna dužnost majki u roditeljstvu? 4. Gledajući roditeljske uloge općenito, kako gledate na sličnosti i razlike između uloga očeva u odnosu na uloge majki? Pridonose li očevi odgoju svoje djece na isti, sličan ili posve drugačiji način od majki? Objasnite svoj odgovor. 5. Prema Vašem mišljenju, s kojim izazovima se nose samohrani očevi, a s kojima samohrane majke? Jesu li ti izazovi isti, slični ili različiti? Objasnite svoj odgovor.
Potencijalna društvena uvjetovanost percipiranih sličnosti i razlika	<ol style="list-style-type: none"> 1. Vidite li promjenu u ulogama očeva uspoređujući današnje uloge i uloge kada ste Vi bili dijete? Objasnite svoj odgovor. 2. Gledajući okolinu u kojoj živite, razlikuju li se društvena očekivanja i pogledi na roditeljske uloge očeva u usporedbi s roditeljskim ulogama majki? Objasnite svoj odgovor. 3. Gledajući očeve iz svog okruženja, koga vidite kao glavne uzore i savjetnike očevima u obavljanju očinske uloge? 4. Tko ili što očevima predstavlja najveću prepreku u obavljanju roditeljske dužnosti? 5. Pokušajte se sjetiti nekih medijskih prikaza očeva i majki u Hrvatskoj. Prema Vašem mišljenju, kako ti prikazi oslikavaju ulogu očeva, a kako ulogu majki? 6. Prema Vašem mišljenju, na koje načine poslodavci u Hrvatskoj podržavaju aktivnu ulogu očeva u životima svoje djece i obitelji? Vrijedi li isto i za majke? Objasnite svoj odgovor. 7. Postoje li u hrvatskom društvu običaji koji slave roditeljsku ulogu očeva (i majki)? Koji su to? 8. Smatrate li da je uloga očeva cijenjena u hrvatskom društvu? Zašto da ili zašto ne? Na koje načine je uloga očeva (ne)cijenjena u odnosu na ulogu majki?
Zaključna pitanja	<ol style="list-style-type: none"> 1. Za kraj, kada biste mogli poslati poruku o ulozi oca svim građanima Republike Hrvatske, što biste rekli? 2. Imate li pitanja ili završnih komentara?

Prilog 6 – Popis generiranih tema i pripadajućih kodova

TEMA	KOD
Očevi kao “čvrsta ruka” obitelji sa zaigranim osobinama	Autoritet kao glavna dužnost očeva Očevi pripremaju za život Očevi bi trebali biti strogi Bolja fizička spremnost očeva Pružanje sigurnosti i zaštite Otac donosi odluke Očevi kao zabavljači Očevi su više s djecom vani Umanjeni emocionalni aspekt u odnosu na majke
Projekt je isti – dijete	Zajednički naponi u osiguravanju da dijete ima sve u životu Nema podjele po spolu već su razlike individualne i podložne dogovorima Mame i tate moraju biti kompatibilni Otac kao pomagač u pričuvi Podijeljene uloge, ali skupa za dijete
Umanjivanje očeva u javnom prostoru kroz uzdizanje uloge majki	Majčin dan je društveno zastupljeniji Dan očeva se često zanemari Problemi očeva manje se prenose u javnosti u odnosu na probleme i izazove majki Svakodnevne predrasude i stigme prema (samohranim) očevima Djetetovi neuspjesi pripisuju se očevima Majke najbolje znaju što treba napraviti Percipirana veća potreba i vezanost djeteta za majku nego za oca
Oblikovanje uloge očeva kao vlastiti izbor pod (ne)svjesnim utjecajem okoline	Oblikovanje očinske uloge kao stvar vlastite volje i želje Uočene promjene na tržištu rada i u zakonskim odredbama Internet i dostupnost informacija iz cijelog svijeta Problem iskazivanja emocija u društvu Kontradiktorna očekivanja društva Nepostojanje uzora u oblikovanju uloge očeva Razgovori s bliskim ljudima

Prilog 7 – Tablica s definicijama tema

1. Očevi kao “čvrsta ruka” obitelji sa zaigranim osobinama
Očevi u ovom istraživanju izdvajaju određene karakteristike očeva/muškaraca koje bi se mogle promatrati kao specifičnima za očevu ulogu jer ih ističu kao one karakteristike zbog kojih očevi na poseban način pridonose odgoju svoje djece. Očevi sebe gledaju kao veći autoritet čime pridonose discipliniranju djece i postavljanju čvrstih pravila. Pritom u obzir uzimaju veću emocionalnost majki zbog koje prema navodima jednog oca one češće popuste djeci. Također percipiraju očeve kao zaštitnike svoje djece. Sve te karakteristike predstavljaju očeve kao „čvrstu ruku“ obitelji. No osim njih, očevi u sebi nose i brižnije osobine koje su više okrenute ka igri s djecom. Očevi smatraju da su majke mirnije i nježnije u svojim aktivnostima s djecom, dok su očevi zaigraniji i fizički aktivniji čime pridonose razvijanju drugačijih seta vještina. Obje karakteristike, i čvrstoća i zaigranost, gledane su kao specifičan doprinos očeva u pripremi djece za život pri čemu očevi kod djece razvijaju veću samostalnost i odgovornost.
2. Projekt je isti – dijete
Iako očevi primjećuju određene specifičnosti u roditeljskoj ulozi očeva u odnosu na roditeljske uloge majki, smatraju da su oboje jednako važni u životima djece te ih stoga ne žele smještati u dvije zasebne kategorije. Sumirajući izjave svih sudionika, uključujući i one koji više ili manje uočavaju suštinske razlike između očeva i majki, oba roditelja imaju jedan (isti) projekt, a to je dijete. Uzimajući to u obzir očevi prihvaćaju izlaženje iz esencijalističkih i tradicionalnih okvira, no samo onda kada roditeljske uloge majki i očeva ostaju kompatibilne, a razlike u parovima roditelja tada se mogu promatrati kao individualne i podložne dogovorima. Očevi pretežito zaključuju da roditeljske uloge očeva i majki ipak trebaju biti različite jer ta različitost pridonosi razvoju djeteta, no to zauzimanje uloga ne mora biti temeljeno na spolu roditelja.
3. Umanjivanje očeva u javnom prostoru kroz veličanje uloge majki
U razgovoru s očevima mogla sam prepoznati određene društvene instance koje ukazuju na to da su uloge očeva u društvu umanjene u odnosu na uloge majki, a jedan otac to i eksplicitno tvrdi. Takvi stavovi polaze od primjećivanja razlika u obilježavanju i medijskoj prisutnosti Dana očeva u usporedbi s obilježavanjem i medijskim nagovještavanjem Majčinog dana. Očevi su također primijetili da su izazovi s kojima se očevi nose slabo zastupljeni u javnosti. Društveno umanjivanje očeva primjećuje se i u reakcijama ljudi prema očevima koji su viđeni sami s djecom, a očevu provođenje vremena s djecom percipirano je kao djelovanje „reda radi“ te se propituje sposobnost očeva da se sami brinu o djeci. U skladu s tim, svi problemi s kojima se djeca nose smatraju se posljedicom (ne)djelovanja očeva. Čak i sami sudionici u određenim instancama umanjuju uloge očeva percipirajući da su djeca više vezana za majke nego za očeve te su samim time majke djeci potrebnije.
4. Oblikovanje uloge očeva kao vlastiti izbor pod (ne)svjesnim utjecajem okoline
Očevi u ovom istraživanju tvrde kako je bivanje ocem i što kao otac činiš stvar vlastite volje i vlastitog izbora te da nitko i ništa ne bi trebalo utjecati na pojedinca u njegovoj roditeljskoj ulozi. Uostalom, očevi percipiraju društvena očekivanja kao kontradiktorna pa zaključuju da je najbolje djelovati po vlastitom instinktu. Bez obzira na to, očevi izdvajaju određene društvene promjene koje su utjecale na promijenjene uloge očeva, i roditelja općenito. Upravo zbog toga promatram društveni utjecaj kao onaj koji se odvija na nesvjesnoj razini jer, iako očevi tvrde da vanjski utjecaji ne postoje, daju naslutiti da je pružanje većih mogućnosti otvorilo vrata ka većem uključivanju očeva u odgoj djece. Nadalje, smatraju da se na emocije muškaraca u društvu drugačije gleda nego na emocije žena što može predstavljati prepreku (ponovno nesvjesnu) očevima da se emocionalno približe svojoj djeci. Obitelj i bliski prijatelji također mogu vršiti utjecaj na oblikovanje uloge očeva. Prema navodima sudionika, očevi isključivo slušaju savjete prijatelja i članova obitelji, a njihove kritike najviše će ih natjerati na razmišljanje o svojoj roditeljskoj ulozi i djelovanju.

